43

MAART 1990

Paleolithicum: de mens achter de stenen II
vijftien jaar Archeologische Vereniging Limburg
vijfentwintig jaar organisatie amateur archeologen.

ARCHEOLOGIE IN LIMBURG

"Weggegooid en teruggevonden"
Tentoonstelling
Goltziusmuseum
Venlo, t/m 18 maart

15 maart 1975 — 15 — 15 maart 1990

ARCHEOLOGISCHE VERENIGING LIMBURG

Verschijnt vier maal per jaar.

Prijs vijf gulden.

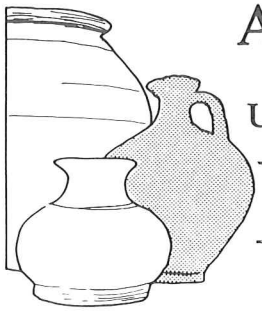

ARCHEOLOGIE IN LIMBURG

UITGAVE VAN DE ARCHEOLOGISCHE VERENIGING LIMBURG

Sittard maart 1990 no.43

INHOUD

1.	Terzijde	F. Engelen	266
2.	Het Paleolithicum: de mens achter de stenen II	F. Timmermans	267
3.	Archeologische vondsten terug naar Limburg	H. Stoepker	276
4.	Opgravingen Pietersheem - Lanaken 1989	T. Waegeman	277
5.	Vijftien jaar Archeologische Vereniging Limburg	F. Engelen	278
6.	De gemeente Landgraaf en de pottenbakkersovens	W. Beckers	287
7.	Jaarverslag A.V.L. 1989	Bestuur	282
8.	Publikaties	Redactie	283
9.	Limburgensia	Redactie	284

TERZIJDE.

De eerste aflevering van Archeologie in Limburg in 1990 opent met een uitvoerig overzicht van de serie het Paleolithicum. Verder schenken we aandacht aan het heugelijke feit dat op 15 maart de Archeologische Vereniging Limburg vijftien jaar bestaat. Het derde lustrum. Hierbij willen we niet vergeten dat, vóór de oprichting van de A.V.L., een groot aantal Limburgse amateur-archeologen elkaar gevonden hadden in de Archeologische Werkgemeenschap Limburg. Een vereniging die ontstaan was uit onvrede met de gang van zaken betreffende de aandacht voor de archeologie in onze provincie.Drie maanden vóór haart tienjarig bestaan werd ze opgeheven door gebrek aan bestuursleden.
Een aantal A.W.L. leden trad later toe tot de A.V.L. Ik had echter ook contact met enkele oud-A.W.L.-ers, die nu nog weigeren om tot onze vereniging toetetreden, omdat zij moeilijk kunnen verwerken dat kort na de ondergang wel bestuursleden konden worden gevonden voor een nieuwe vereniging. Het lijkt mij correct, bij ons derde lustrum, de activiteiten van de A.W.L. te betrekken. We kunnen immers terugzien op bijna vijfentwintig jaar georganiseerde amateur-archeologen in Limburg.
Volgens onze provinciale archeoloog zullen veel vondsten uit ons bodemarchief naar Limburg terugkeren, hetgeen een goede zaak is.
Verder schenken we aandacht aan de opgraving bij kasteel Pietersheem te Lanaken en de vondst van nieuwe pottenbakkersovens in de Landgraaf.
De rubriek Limburgensia bevat korte archeologische belangrijke gevevens uit de beide Limburgen.
Het jaarverslag over 1989 geeft een beeld van de verenigingsactiviteiten.
Zij nog te melden dat de actie van het Goltziusmuseum te Venlo, om op zondagmiddagen lezingen te organiseren, in de smaak is gevallen. Een goede opkomst, zelfs A.V.L.-leden uit Friesland ondernamen een tocht naar Venlo.
Minder gelukkig is, op zijn zachts gezegd, een passage uit de Toelichting Ontwerp intentieprogramma Bodembescherming Limburg 1990. Op pag. 14 wordt gemeld:
De stichting Regionaal Archeologisch Archiverings Projekt (RAAP) heeft een inventarisatie gemaakt van de archeologische waardevolle terreinen in Limburg. Het betreft een inventarisatie op grond van bestaande gegevens. Deze inventarisatie zal de komende jaren nader worden aangescherpt op grond van nog te verzamelen veldgegevens.
Blz. 44 bevat daarop de volgende vermelding:
De bescherming van archeologisch waardevolle gebieden via het bestemmingsplan vindt in onvoldoende mate plaats. Deze uitwerking ontbreekt veelal door een gebrek aan informatie. Aanwijzen van percelen met een zekere archeologische waarde leidt veelal tot aantasting van de aanwezige waarden *door speur- en graafwerk van amateur-archeologen.* Dit is te voorkomen door grotere arealen aan te wijzen als archeologisch waardevolle gebieden. Door het grote,ruimtebeslag en de op te leggen beperkingen kan dit tot grote maatschappelijke claims leiden.
Volgens een ambtenaar van de provincie zou bovenstaande een opmerking zijn van RAAP medewerkers, d.w.z. van personen die eerst via de amateur-archeologen een inventarisatie maken en vervolgens hun bron beschuldigen van aantasten van archeologisch waardevolle terreinen. Dat is een schop tegen het zere been.
In juni kunt U de volgende afleverig tegemoet zien van ons tijdschrift en dat zal het laatste nummer zijn dat onder mijn leiding tot stand komt.

Gegroet.

Frans Engelen.

4 De materiële kultuur

In dit hoofdstuk zal ik de voorwerpen bespreken die door de Paleolithische mens zijn gemaakt en gebruikt. De materiële kultuur biedt tevens een goed aanknopingspunt voor een gedetailleerde behandeling van de diverse onderverdelingen van het Paleolithikum (op één moment en door de tijd heen) en de betekenis daarvan. Terwille van de overzichtelijkheid zal ik eerst de overheersende vondstkategorie — die van de stenen artefakten — behandelen (paragraaf 4.1.). Daarna zullen in paragraaf 4.2 de overige materialen aan de orde komen.

4.1 Stenen artefakten, assemblages, industrieën en tradities [8])

Bij het maken van stenen werktuigen wordt er met een **klopsteen** (of klopper) op een ander stuk steen (de **kernsteen** of kern) geslagen. Daarbij springen er stukken van de kern af, de zogenaamde **afslagen.** Werktuigen kunnen zowel worden gemaakt door het verder bewerken van kernen als van afslagen. De produkten die hierbij ontstaan worden achtereenvolgens **kernwerktuigen** en **afslagwerktuigen** genoemd. De verdere bewerking, waarbij er kleine scherfjes van de steen worden afgeslagen (om de rand te verstevigen, of om de rand af te stompen, zodat het werktuig beter is vast te pakken), wordt **"retoucheren"** genoemd. In dit geval spreekt men van **"intentionele** (= doelbewust aangebrachte) **retouche".** De aanwezigheid van retouche op werktuigen kan echter ook als bijprodukt ontstaan bij het *vervaardigen* van normale afslagen **("spontane retouche")** en bij het *gebruik* van afslagen **("gebruiksretouche",** in feite slijtage dus).
Afhankelijk van het feit of er van één of van twee kanten (door retouchering of anderszins) afslagen zijn verwijderd, wordt gesproken van **"unifaciale"** en **bifaciale"** artefakten.

Technieken voor het bewerken van vuursteen

Voor het bewerken van vuursteen bestaan er vier basistechnieken, waarop verschillende variaties mogelijk zijn (zie figuur 4). Deze basistechnieken zijn:
(1) **Direkte, harde perkussie** (= direkte harde slagtechniek). Hierbij wordt met een stenen klopper op een stuk vuursteen geslagen. De afslagen die met behulp van deze techniek worden gemaakt hebben meestal een stompe slaghoek en zijn kort, dik en vrij onregelmatig van vorm.
(2) **Direkte, zachte perkussie**
Hierbij wordt er als slaginstrument geen klopsteen gebruikt, maar een hamer van gewei of hout. De

BASISTECHNIEKEN		VARIANTEN	BELANGRIJKSTE TOEPASSING(EN)
DIREKTE PERKUSSIE	HARDE PERKUSSIE	(1) vuursteenknol tegen aambeeld gooien	- "kraken" van bolvormige vuursteenknol
		(2) BUFFERTECHNIEK: met klopsteen op door aambeeld ondersteunde vuursteenknol slaan	- splijten van vuursteenknol t.b.v. produktie van klingkernen
		(3) AAMBEELDTECHNIEK: vuursteenknol tegen aambeeld slaan	- verwijderen van uitsteeksels - produktie van afslagen
		★(4) met klopsteen op stuk vuursteen slaan, in de vrije hand	- verwijderen van cortex en uitsteeksels - produktie van afslagen
	ZACHTE PERKUSSIE	★(5) met hamer van gewei of hout op stuk vuursteen slaan	- produktie van regelmatige, dunne afslagen; afwerking van bifaciale werktuigen
INDIREKTE PERKUSSIE		★(6) "PUNCH"-/DREVELTECHNIEK: met klopsteen of hamer v. gewei of hout via tussenstuk op vuursteenkern slaan	- produktie van klingen
		(7) "CONTRECOUP"-/TEGENSLAGTECHNIEK: m.hamer van gewei of hout op door aambeeld ondersteund stuk vuursteen slaan	- retouchering - produktie van stekers
DRUKTECHNIEK		★(8) met drukstaaf van gewei of bot op stuk vuursteen drukken	- (oppervlakte)retouchering
		(9) stuk vuursteen op aambeeld drukken	- retouchering

Figuur 4. Technieken voor het bewerken van vuursteen. (De belangrijkste variant van elke basistechniek is steeds met een sterretje aangegeven.) (1) steen tegen aambeeld gooien [niet afgebeeld], (2) buffertechniek, (3) aambeeldtechniek, (4) harde perkussie met een klopsteen, (5) zachte perkussie, (6) "punch"-techniek, (7) "contrecoup"-techniek, (8) druktechniek (hoofdvorm), (9) druktechniek, waarbij het te bewerken stuk op een aambeeld wordt gedrukt (naar Beuker [1983 : 34-43], met enkele toevoegingen).

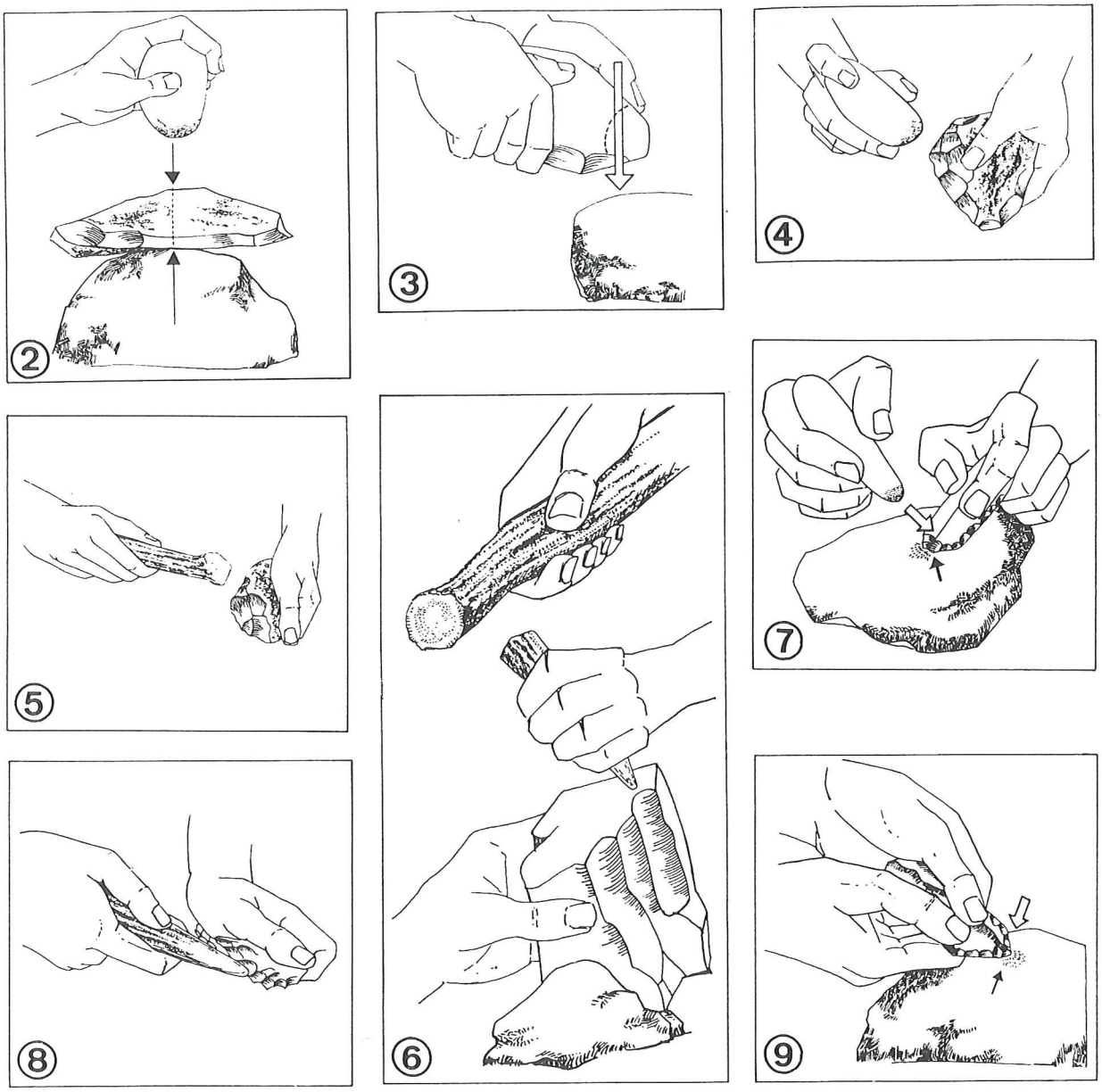

afslagen, die op deze manier worden geproduceerd, zijn dunner en gelijkmatiger van vorm.

(3) **Indirekte perkussie**

De meest toegepaste variant hiervan is de **"punch-" of dreveltechniek.** Hierbij wordt er met een klopsteen of een hamer van gewei of hout geslagen op een tussenstuk van gewei, bot, steen of hout (de zogenaamde "punch"), die met de punt op het te bewerken stuk vuursteen wordt gezet. De afslagen die met behulp van de punchtechniek worden vervaardigd zijn onderling erg gelijkvormig.

(4) **Druktechniek**

Bij de druktechniek worden er — met behulp van een drukstaaf van gewei of bot — kleine afslagjes van het te bewerken stuk vuursteen afgedrukt. De afslagjes zijn nog gelijkvormiger dan bij de punchtechniek het geval is.

Bij direkte perkussie [althans bij de varianten (1) en (5)] heeft men alleen de **hoek waaronder wordt geslagen** onder kontrole; bij indirekte perkussie (punch-techniek) is bovendien de **plaats van inslag** nauwkeurig te bepalen; bij de druktechniek tenslotte zijn zowel de slaghoek als de plaats van inslag als de **dosering van de kracht** te voorspellen.

De kans dat een stuk vuursteen tijdens de bewerking per ongeluk breekt is bij de achtereenvolgende basistechnieken steeds kleiner. Het breukrisiko is dus het grootst bij de direkte, harde perkussie en het kleinst bij de druktechniek. (Zie Beuker [1983 : 35-43] voor meer technische details.)

4.1.1 Het Vroeg-Paleolithikum

Waarschijnlijk is er — vóór de tijd dat mensachtigen zelf werktuigen gingen maken — in de evolutie van de mens eerst een fase geweest waarin stenen werden **gebruikt,** die werden uitgezocht voor hun scherpe randen of spitse punten. [9]

Een volgende stap in de evolutie was het zelf **vervaardigen** van werktuigen. De eerste verrichtingen op dit terrein zullen vrij "stuntelig" zijn geweest. De oudst bekende stenen werktuigen hebben vaak slechts een minimale bewerking ondergaan en hebben een weinig gestandaardiseerde vorm. Ze zijn

daarom niet altijd even gemakkelijk te onderscheiden van stukken die door natuurlijke oorzaken zijn gebroken. [10] Dergelijke natuurlijke stukken, **"pseudo-artefakten"** genaamd, kunnen zijn ontstaan door bodembewegingen (zoals bijvoorbeeld transport door het ijs). Hierbij botsen en schuren stenen tegen elkaar, waardoor **"natuurlijke retouches"**, maar ook grotere afslagen kunnen ontstaan. Deze natuurlijke processen leveren vaak resultaten op die min of meer vergelijkbaar zijn met stukken die door mensen zijn bewerkt. Daarom kunnen natuurlijke stukken ook slagbulten, slagpunten en slaggolven vertonen. Het onderscheiden van artefakten en pseudoartefakten is moeilijk omdat bovendien bij *echte* artefakten één of meer van deze "typische kenmerken" kunnen ontbreken. (Zie Beuker [1983 : 79-82] voor een behandeling van de verschillen tussen echte en pseudo-artefakten.)

De oudste stenen werktuigen stammen uit Afrika en zijn minstens 2.5 miljoen jaar oud. De steenindustrie waarmee we hier te maken hebben wordt **"Oldowan"** genoemd (naar de beroemde vindplaats Olduvai in Tanzania) en bestaat uit kern- en afslagwerktuigen. De kernwerktuigen ontstonden door van een steen afslagen af te slaan zodat er aan één kant van de steen een scherpe rand ontstond. Deze kon onder andere worden gebruikt om mee te snijden. Afhankelijk van het feit of er vanuit één of twee zijden stukken werden afgeslagen, spreekt men van **"choppers"** en **"chopping tools"** (zie figuur 5). Omdat deze werktuigen meestal werden gemaakt van ronde stenen, wordt ook wel gesproken van **"pebble tools"** (letterlijk: **rolsteen-werktuigen**). Door sommigen worden choppers en chopping tools niet als werktuigen, maar als kernen beschouwd. Beide interpretaties sluiten elkaar echter niet uit.

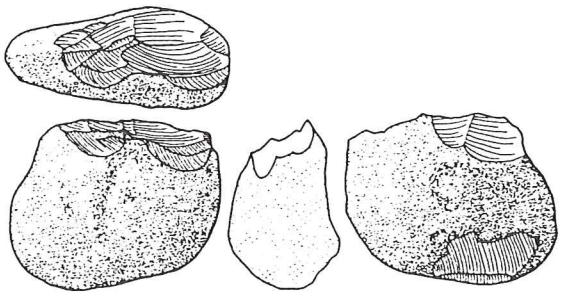

Figuur 5. Een chopping tool (uit Champion et al *1984).*

In Europa komt in het Vroeg- en Midden-Paleolithikum een breed skala aan assemblagetypen voor, zonder dat daarbij sprake is van eenduidig af te bakenen groepen. Traditioneel worden er binnen dit geheel echter twee hoofdgroepen onderscheiden, namelijk het Clactonien en het Acheuléen.[11]

Het **"Clactonien"** is genoemd naar de vindplaats Clacton-on-Sea in Zuidoost-Engeland, die artefakten heeft opgeleverd met een ouderdom van 300 000 á 400 000 jaar. Vroeg-Paleolithische assemblages (= assemblages zonder produkten vervaardigd met behulp van de Levallois-techniek; zie paragraaf 4.1.2) worden als "Clactonien" aangeduid (1) als daarin primitieve, veelvlakkige kernen (zogenaamde "globular cores") en afslagen met stompe hoeken en grote restslagvlakken (die door middel van harde perkussie zijn vervaardigd) aanwezig zijn, al dan niet in kombinatie met choppers en chopping tools en (2) als vuistbijlen en het bijbehorende produktieafval ontbreken. Voor sommige artefakten is moeilijk aan te geven of het kernen of werktuigen zijn geweest. Als men geen van beide interpretaties wil uitsluiten wordt voor deze stukken de term **"chopper-cores"** gebruikt. Geretoucheerde stukken zijn schaars; afslagen met één of enkele grote retouches *("notches", "encoches")* worden als kenmerkend beschouwd. Opvallend is een totaal gebrek aan standaardisatie van de artefakten.

Vondstgroepen waarin, naast bewerkte en onbewerkte afslagen, ook **"vuistbijlen"** voorkomen — en waarin al dan niet Levallois-produkten aanwezig zijn — worden tot **"Acheuléen"** gerekend.[12] Het Acheuléen is genoemd naar de vindplaats Saint-Acheul in Noord-Frankrijk. De oudste Europese vuistbijlen dateren van 300 000 à 500 000 jaar geleden. In Afrika daarentegen werden er al sinds ca. 1.5 miljoen jaar geleden vuistbijlen gemaakt.

Vuistbijlen werden aan beide zijden geheel of gedeeltelijk bewerkt en wel zodanig dat er rondom het grootste deel van de omtrek van het werktuig een scherpe, golvende rand ontstond. Het verschil met de chopping tool — waaruit de vuistbijl is ontstaan — is dat de sekundaire bewerking van de rand bij de vuistbijl ook naar het oppervlak van het werktuig is uitgebreid.

De term "vuistbijl" is eigenlijk wat ongelukkig gekozen; het is beter om de neutralere term "bifaciaal werktuig" te gebruiken. In tegenstelling tot wat hun

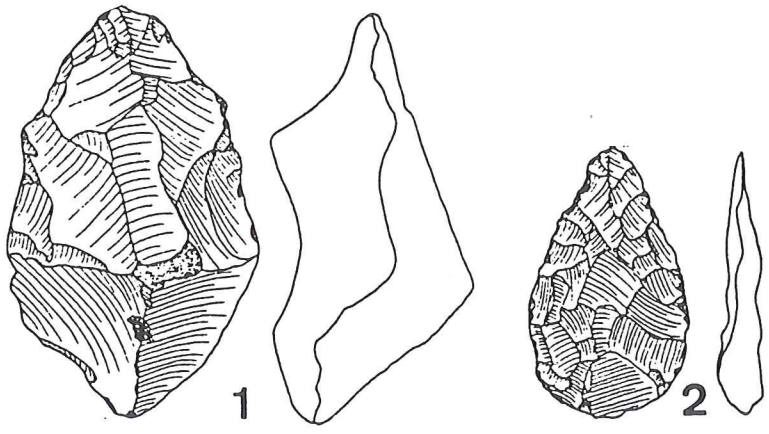

Figuur 6. Twee vuistbijlen uit het Europese Vroeg-Paleolithikum. Ze geven een indruk van de variatie in grootte, mate van afwerking en vorm van de snijrand (uit Champion et al *1984).*

naam suggereert zijn deze voorwerpen namelijk niet als bijl gebruikt, maar als slachtwerktuig (om te snijden, te klieven, te zagen, enzovoorts). Dit zijn we te weten gekomen door gebruikssporenonderzoek. Ook kunnen vuistbijlen tevens hebben gediend als kernen, waarvan — als men onderweg was, op zoek naar voedsel — naar behoefte afslagen konden worden verwijderd, die ter plaatse konden worden gebruikt als werktuig. De meest primitief ogende vuistbijlen, dat wil zeggen dikke en vrij onregelmatige eksemplaren met een sterk golvende rand, werden vroeger beschouwd als een oudere fase binnen het Acheuléen. Ze werden aangeduid met de naam **"Abbevillien"**, naar een vindplaats in Noord-Frankrijk. Later bleek echter dat de afzettingen waaruit ze afkomstig waren — naast deze primitief uitziende werktuigen — ook fijner bewerkte vuistbijlen bevatten, die dus (globaal) even oud moeten zijn. Mogelijk hebben we bij de zogenaamde "Abbevillien"-vuistbijlen te maken met halffabrikaten, die nog verder moesten worden bewerkt tot "mooie", fijn bewerkte vuistbijlen (zie figuur 6).

De relatie tussen Clactonien en Acheuléen

In een groot deel van het Paleolithikum hebben Clactonien- en Acheuléen-assemblages in tijd overlapt. Traditioneel werden deze twee assemblagetypen geïnterpreteerd als de produkten van twee **verschillende volkeren** (zie bij voorbeeld Wymer 1982). Een dergelijke verklaring bestaat er ook voor de verschillende varianten binnen het Moustérien. In paragraaf 4.1.2 zal ik uitleggen waarom deze verklaring in het geval van het Moustérien onwaarschijnlijk is. Dezelfde bezwaren gaan ook op voor een dergelijke interpretatie van de relatie tussen het Clactonien en het Acheuléen. Ook is wel geopperd dat de Clactonien-produkten een vroegere **fase in het vervaardigingsproces** van vuistbijlen uit de Acheuléen-vondstgroepen zouden vertegenwoordigen (Ohel 1979). De grove voorbewerking zou dan hebben plaatsgevonden op de plaatsen waar de (vuur)steen van nature voorkomt; de halffabrikaten zouden daarna zijn meegenomen om elders tot vuistbijlen te worden omgevormd. Eksperimentele vuursteenbewerkers hebben er echter op gewezen dat deze verklaring niet waarschijnlijk is omdat er tussen Clactonien en Acheuléen fundamentele verschillen bestaan in de vuursteenbewerkingstechnieken. Een derde mogelijkheid — en zeker niet de minst waarschijnlijke — is dat de twee assemblagetypen zijn vervaardigd door de zelfde groep mensen, waarbij er sprake is geweest van **verschillen in de gebruikskontekst** van de werktuigen (zie b.v. Binford 1977, 1979, 1980, 1982). Het "primitieve" karakter van de Clactonien-artefakten is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat we hier te maken hebben met werktuigen die ter plaatse werden gemaakt, gebruikt en weer afgedankt. Clactonien-werktuigen zijn namelijk vaak vervaardigd van (vuur)steen uit de direkte omgeving van de site waar ze zijn aangetroffen. Dit *"wegwerpgereedschap"* kan voor dezelfde werkzaamheden zijn gebruikt als de vuistbijlen en de andere werktuigen van de Acheuléen-assemblages. De vuistbijl kunnen we beschouwen als een soort *prehistorisch "zakmes"*, dat steeds overal mee naar toe werd genomen. Tenslotte kan op lokaal nivo **de toegankelijkheid en de kwaliteit van de grondstoffen voor stenen werktuigen** een rol hebben gespeeld. Het vervaardigen van vuistbijlen stelt immers hogere eisen aan de grondstoffen dan de produktie van choppers en chopping tools. De op een bepaalde plaats aanwezige stenen konden bijvoorbeeld te klein of te grofkorrelig zijn om er vuistbijlen van te maken, terwijl de fabrikage van choppers en chopping tools met dit materiaal wél mogelijk was.

4.1.2 Het Midden-Paleolithikum

Zoals we al eerder hebben gezien wordt het begin van het Midden-Paleolithikum gedefinieerd op basis van het eerste voorkomen van de zogenaamde **"Levallois-techniek"**,[13] genoemd naar een vindplaats in de buurt van Parijs. In Noordwest-Europa treedt deze techniek op vanaf het begin van het Saalien, circa 300 000 jaar geleden.

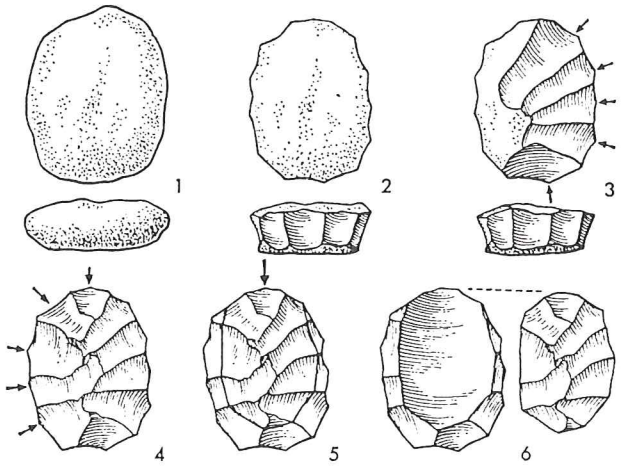

Figuur 7. De Levallois-techniek. Van een brok vuursteen worden eerst de zijden rondom geprepareerd. De zo ontstane negatieven (van de verwijderde afslagen) worden vervolgens gebruikt als slagvlak voor de bewerking van het bovenvlak. Tenslotte kan van het enigzins bol-gevormde bovenvlak een grotere afslag worden geslagen met een ongeveer voorspelbare vorm en rondom snijdende randen, de Levallois-afslag (uit Stapert 1984).

De Levallois-techniek werd gebruikt om afslagen te vervaardigen met een van te voren gekozen vorm en afmeting (zie figuur 7). Dit was mogelijk door de kern voor te bewerken, vóórdat er afslagen vanaf werden gehaald. Daarvoor werd de kern tot een vrij dikke, bolvormig gewelfde, schildpadachtige vorm geslagen, waarna aan één kant door het verwijderen van kleine afslagen een slagvlak werd gemaakt. De afslag die daarna van de kern werd afgeslagen kreeg daardoor de vorm van de gewelfde afbouwkant van de kern. Al naar gelang het soort werktuigen dat men wilde maken (bijvoorbeeld een schaaf of een driehoekige spits) werd de vorm van de kern van te voren aangepast (zie figuur 8).
Naast het feit dat de vorm en de grootte van de afslagen van te voren konden worden bepaald, had de Levallois-techniek nog een ander voordeel. Het verlies aan materiaal (dat ontstond door het voorbewerken van de kern) werd ruimschoots goedgemaakt door de mogelijkheid om van een kern een

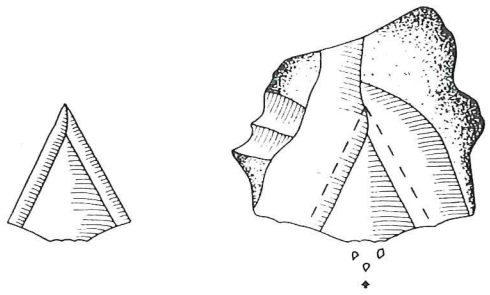

Figuur 8. Het vervaardigen van een spits met behulp van de Levallois-techniek (uit Beuker 1983).

veel groter aantal regelmatige afslagen te vervaardigen dan zonder kernpreparatie mogelijk zou zijn geweest.

De oudste vondsten in Nederland

De oudste **goed gedateerde** artefakten in ons land zijn gevonden in fijnkorrelige rivier- en löss-afzettingen in de Belvédère-groeve te Maastricht (zie Roebroeks 1989). De oudste sites in de groeve stammen uit het Saalien. Het Saalien vormt in feite een kompleks van twee "ijstijden", die worden onderbroken door een warme periode (waarin het zelfs nog iets warmer was dan tegenwoordig), zie figuur 2. Uit deze warme fase, ca. 250 000 jaar geleden, stamt de meerderheid van de Belvédère-sites. Ook in rivierafzettingen in de stuwwallen bij Rhenen zijn door de bekende praktijkarcheologen Franssen en Wouters (1979, 1981) artefakten aangetroffen. Ze bevonden zich in lagen die door het Saale-landijs zijn opgestuwd en dus dateren van vóór de ijsbedekking, dat wil zeggen van vóór 150 000 jaar geleden. Beide vindplaatsen bevatten — naast ruw bewerkte rolstenen (Rhenen) en Clacton-afslagen (Maastricht en Rhenen) — artefakten die met behulp van de Levallois-techniek zijn vervaardigd en behoren daarom tot het Midden-Paleolithikum (zie Stapert 1987 voor de huidige stand van zaken in het stuwwallenonderzoek). Er zijn — gezien vondsten in de ons omringende landen — geen redenen waarom artefakten van vóór het Saalien niet ook in Nederland zouden voorkomen. Het probleem is echter dat van veel artefakten, die als oppervlaktevondsten zijn verzameld, de oorspronkelijke geologische kontekst niet bekend is, waardoor ze niet te dateren zijn.

Het Moustérien

Het Mousterien is genoemd naar de vindplaats Le Moustier, in de Franse Périgord (département Dordogne). Het traditionele beeld van het Moustérien was dat van "de tijd van de Neandertalers", die werd geplaatst in de eerste helft van de laatste ijstijd. Hierbij moeten echter twee kanttekeningen worden geplaatst. Op de eerste plaats zijn er de laatste tijd ook diverse Moustérien-vindplaatsen bekend geworden die een oudere datering hebben, zoals bijvoorbeeld site K in de Belvédère (ca. 250 000 jaar oud). Moustérien-vondsten komen al voor vanaf het begin van het Saalien, ca. 300 000 jaar geleden.[14] Op de tweede plaats gaat de koppeling tussen Moustérien-(vuur)steenassemblages en Neandertalers niet overal binnen het verspreidingsgebied van het Moustérien op. In het Midden Oosten zijn namelijk niet alle Moustérien-assemblages geassocieerd met de resten van Neandertalers. Er bestaan ook vindplaatsen waar Moustérien-artefakten zijn gevonden bij de overblijfselen van *Homo sapiens sapiens,* de moderne mens.

Het assortiment aan werktuigen bestond in het Moustérien grotendeels uit **afslagwerktuigen.** De kernen waarvan de afslagen werden gemaakt waren schijfvormig. Er werden rondom steeds afslagen vanaf gehaald, net zo lang tot de kern te klein werd om er nog afslagen van voldoende grootte van af te kunnen halen. De afslagen zijn vaak verder bewerkt tot gespecialiseerde werktuigen, zoals verschillende soorten schaven, driehoekige spitsen, rugmessen en getande werktuigen (*"denticulés"*), zie figuur 9. Op sommige Midden-Paleolithische vindplaatsen uit de laatste ijstijd, zoals bijvoorbeeld Séclin bij Lille in Noord-Frankrijk (ca. 95 000 jaar oud), komen klingen (= lange, smalle afslagen met parallelle zijden) algemeen voor. De Midden-Paleolithische klingtechnieken zijn echter nog niet zo ver ontwikkeld als die in het Laat-Paleolithikum. De Midden-Paleolithische klingen werden namelijk nog niet door middel van de "punch"-techniek vervaardigd, maar door middel van harde perkussie. Bovendien zijn alle andere "typische kenmerken" van Laat-Paleolithische kulturen (waarover later meer) afwezig.

Het Moustérien kent in de Périgord **vijf assemblagetypen,** die onderling verschillen met betrekking tot (1) de percentages schaven, spitsen en *"denticulés"* (getande werktuigen) en (2) de mate waarin de Levallois-techniek is toegepast. Deze varianten zijn: "Typisch

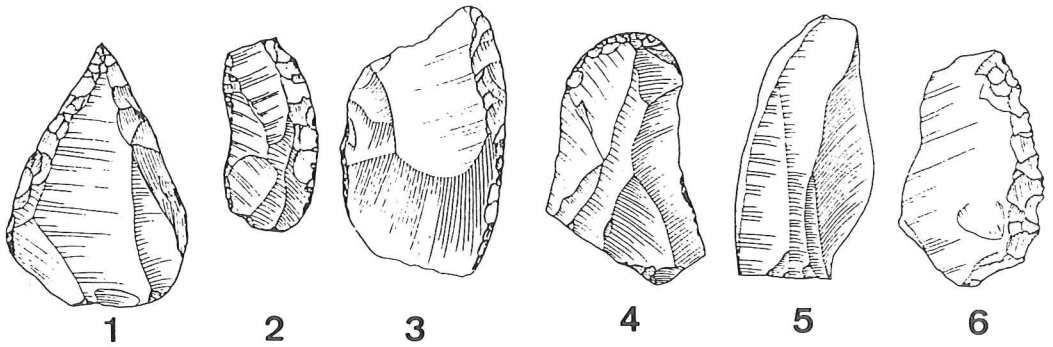

Figuur 9. Enkele typische werktuigen uit het Midden-Paleolithikum: (1) Moustérien-spits, (2) - (4) schaven, (5) rugmes, (6) getand werktuig ("denticulé") *(uit Champion* et al *1984).*

Moustérien", "Moustérien met *denticulés*", "Quina", "Ferrassie" en "Moustérien van Acheuléen-traditie" (M.T.A.). De laatste groep onderscheidt zich van de overige vier door het voorkomen van vuistbijlen. Deze M.T.A.-vuistbijlen zijn in het algemeen kleiner en platter dan die van het Acheuléen. In het begin van de laatste ijstijd komen er ook zogenaamde **"Micoquien"**-vuistbijlen voor, die een dun en spits uiterlijk hebben (zie figuur 10).

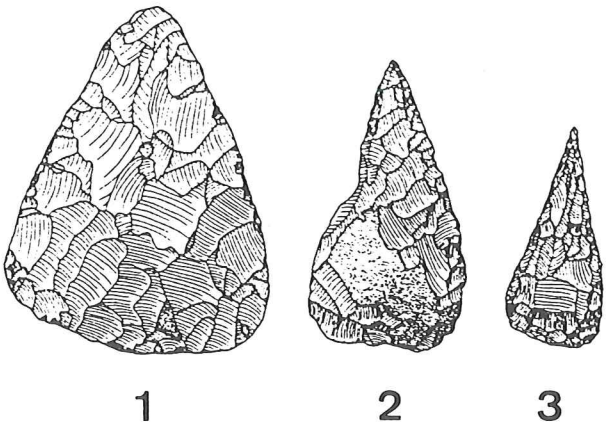

Figuur 10. Midden-Paleolithische vuistbijlen van de laatste ijstijd: (1) driehoekige M.T.A.-vuistbijl, (2) Micoquien-vuistbijl (uit Champion et al *1984).*

De interpretatie van de verschillende Moustérien-varianten

Omdat de plaatselijke opeenvolgingen van archeologische lagen in verschillende grotten en abri's (= overhangende rotsen) moeilijk aan elkaar zijn te koppelen is het (nog) niet duidelijk of *alle* Moustérien-varianten tegelijkertijd aanwezig waren. Het staat echter wél vast dat er in elk geval meerdere varianten op het zelfde moment moeten hebben bestaan.

Op een aantal vindplaatsen zijn verschillende Moustérien-varianten boven elkaar aangetroffen. Soms wisselden twee varianten zich herhaaldelijk af binnen de zelfde stratigrafische kolom (= binnen één en de zelfde vindplaats). Zo was er op de Franse vindplaats Combe Grenal bijvoorbeeld een afwisseling te zien van een laag met typisch Moustérien, daarboven een laag Moustérien met *denticulés,* dan weer een laag met typisch Moustérien, enzovoorts. Niet alleen in Zuidwest-Frankrijk, maar ook in andere delen van de wereld (Noord-Afrika en het Nabije Oosten) zijn vindplaatsen bekend waarin verschillende assemblagetypen van het Moustérien elkaar afwisselen binnen één stratigrafische kolom. Deze assemblagetypen zijn echter niet de zelfde als de vijf varianten die in de Périgord worden onderscheiden.

(1) Verschillende volkeren

Volgens de Franse archeoloog Bordes (1973) wijst het voorkomen van verschillende Moustérien-varianten in de Franse Périgord erop dat er in de eerste helft van de laatste ijstijd 5 verschillende volkeren in dit gebied (dat ongeveer vier keer zo groot is als Limburg) aanwezig waren. Omdat er bij de vijf Moustérien-varianten sprake is van **verschillen in de percentages waarin de werktuigen voorkomen,** neemt Bordes aan dat we met verschillende volkeren te maken hebben. Anderzijds kan het feit dat in alle vijf varianten **precies de zelfde werktuigtypen** aanwezig zijn alleen verklaard worden door aan te nemen dat ze door één en de zelfde groep mensen zijn gemaakt. Deze twee redeneringen zijn dus in tegenspraak met elkaar. Anders gezegd, als er sprake is geweest van verschillende volkeren zouden we moeten aannemen dat ze precies de **zelfde** werktuigen gebruikten, op de zelfde plaatsen in het landschap, maar ieder volk in **verschillende,** precies vaststaande verhoudingen (percentages) en dat duizenden jaren lang!

Bordes verklaarde de afwisseling van verschillende Moustérien-varianten op één vindplaats als het komen en gaan van groepen mensen, die tot verschillende volkeren behoorden. Als deze interpretatie juist zou zijn, zou men zich moeten voorstellen dat groepen van verschillende volkeren voortdurend door het landschap trokken, zonder dat ze daarbij enig kontakt hadden met mensen van andere volkeren. In een gebied zo groot als Nederland zouden er verhoudingsgewijs een twintigtal volkeren tienduizenden jaren lang hebben geleefd, *zonder* elkaar te beïnvloeden. Dit ondanks het feit dat ze op de zelfde plaatsen in het landschap voedsel verzamelden, verwerkten en verorberden. Uit wat we uit de antropologie (= volkenkunde) weten kan echter worden gekonkludeerd dat een dergelijke situatie zeer onwaarschijnlijk is.[15]

(2) Verschillende natuurlijke omstandigheden

Het blijkt dat geen van de 5 varianten is te koppelen aan een bepaalde klimatologische fase of aan een bepaald landschapstype.

(3) Verschillende aktiviteiten (of verschillen in de kontekst van gelijksoortige aktiviteiten)

Een andere, meer voor de hand liggende verklaring voor de verschillen tussen de 5 Moustérien-varianten is dat het verschillende (kombinaties van) werktuigsets van één en de zelfde groep mensen zijn, die voor **verschillende werkzaamheden** zijn gebruikt (Binford 1973).

Uit statistische analyses van Moustérien-assemblages is gebleken dat de assemblages bestaan uit een aantal groepen van verwante werktuigvormen, die steeds samen voorkomen. Deze groepen weerspiegelen waarschijnlijk gereedschapssets voor het uitvoeren van verschillende werkzaamheden. Als een aantal van deze groepen ruimtelijk van elkaar geïsoleerd voorkomt, kunnen we verschillende aktiviteitsgebieden binnen een site herkennen. Vaak is er echter sprake van een ruimtelijke "overlap" van de verschillende werktuigsets op een site. Kort gezegd, assemblages kunnen bestaan uit verscheidene werktuigsets, die op het eerste gezicht moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Het is goed mogelijk dat we bij elk van de vijf Moustérien-varianten in de Périgord te maken heben met een bepaalde kombinatie van gereedschapsets. We kunnen de funktie van de gereedschapsets rekonstrueren aan de hand van (1) de vorm van de artefakten, (2) de samenhang tussen de stenen artefakten en andere vondstkategorieën en (3) gebruikssporenonderzoek. Te oordelen naar hun vorm zijn bijvoorbeeld spitsen gebruikt bij de jacht en ongeretoucheerde afslagen als messen. Een voor-

beeld van de samenhang met faunaresten vinden we in site G van de Belvédère (ca. 250 000 jaar oud). Hier werd een rugmes aangetroffen bij de botten van een neushoorn. Gebruikssporenonderzoek wees bovendien uit dat het was gebruikt voor het snijden van de huid van een dikhuidig dier!
Wat de **kontekst van de aktiviteiten** betreft wordt de samenstelling van een assemblage onder meer bepaald door de plaats waar de werkzaamheden worden uitgevoerd (in het basiskamp of onderweg, ergens ver weg van het kamp; zie paragraaf 3.2). Andere faktoren die van invloed zijn op de assemblagesamenstelling zijn de samenstelling en de grootte van de groep mensen die de aktiviteiten heeft uitgevoerd en de duur van het verblijf op de site.

(4) Verschillen in gebruiksintensiteit van de werktuigen
Variatie in de vorm van werktuigen hoeft niet altijd te zijn veroorzaakt door verschillen in de funktie ervan. Vormverschillen kunnen ook zijn ontstaan door verschillen in de mate van gebruik van oorspronkelijk *identieke* (= gelijksoortige) werktuigen, zelfs als die voor de *zelfde* werkzaamheden werden gebruikt (Dibble 1987). Dit is men te weten gekomen door het eksperimenteren met de bewerking van vuursteen. Hierbij is komen vast te staan dat sommige "typen" werktuigen die er worden onderscheiden in feite verschillende stadia vormen in het proces van **bijwerken** van één en de zelfde werktuigvorm. De vorm van de werktuigen heeft dus meer te maken met de mate van het bijwerken van de werkrand (na het optreden van slijtage), dan met een verschil in funktie. Om dit te verduidelijken zullen we eens wat nader gaan kijken naar de schaven (zie figuur 11).

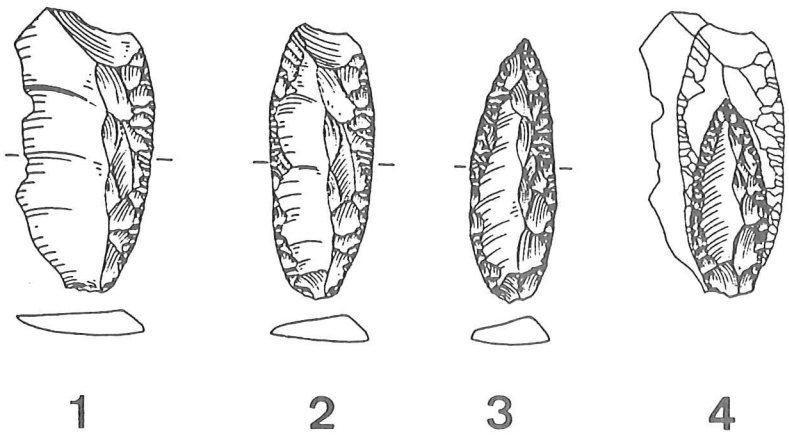

Figuur 11. Het bijretoucheren van schaven nadat ze bot geworden zijn: (1) enkelvoudige schaaf, (2) dubbele schaaf, (3) konvergerende schaaf, (4) de verschillende stadia over elkaar heen geprojekteerd (uit Dibble 1987).

Als een **enkelvoudige** (= aan één zijde bewerkte) **schaaf** (1) door gebruik bot was geworden, was het soms handiger om aan de tegenoverliggende zijde een nieuwe werkrand te maken, dan om de oorspronkelijke rand nog verder bij te retoucheren. Op deze manier ontstond een **dubbele schaaf** (2). Door het werktuig na verdere slijtage opnieuw bij te retoucheren kon uiteindelijk een **konvergerende schaaf** (3) ontstaan. We zien dus dat *één en het zelfde werktuig* tijdens zijn totale gebruiksduur een aantal stadia kan doorlopen, die traditioneel als *verschillende typen* te boek staan.
We keren nu weer terug naar de interpretatie van de verschillende Moustérien-varianten. Deze werktuigkombinaties zijn mede gedefinieerd op basis van de percentages van de verschillende typen schaven. We hebben gezien dat enkelvoudige schaven het minst intensief, dubbele schaven intensiever en konvergerende schaven het meest intensief zijn bewerkt. De reden voor deze verschillen in de mate van bewerking was gelegen in **verschillen in slijtage.** Deze hangen op hun beurt weer samen met **verschillen in de mate van gebruik.** Als we nu sites aantreffen waarin enkelvoudige schaven overheersen, kunnen we daar te maken hebben met plaatsen in het landschap waar minder intensief aktiviteiten werden uitgevoerd dan op de sites waar konvergerende schaven overheersen. Dit zouden we bijvoorbeeld kunnen interpreteren als een aanwijzing voor verschillen tussen de sites in de verblijfsduur van de mensen. Een andere verklaring kan zijn dat er tussen sites verschillen hebben bestaan in de beschikbaarheid van grondstoffen voor stenen werktuigen. In verband daarmee kon het op sommige sites nodig zijn om zuinig met de aanwezige grondstoffen om te springen, terwijl de beschikbaarheid van vuursteen op andere sites een meer verkwistend gebruik ervan toeliet. Ook bij een gelijke intensiteit van de aktiviteiten en een gelijke verblijfsduur van de mensen kunnen er dus verschillen ontstaan in de percentages enkelvoudige, dubbele en kovergerende schaven.

Afsluitend kunnen we konkluderen dat de verschillen tussen de 5 assemblagetypen binnen het Moustérien niet volledig door één faktor kunnen worden verklaard. Verschillen in gebruiksintensiteit van de werktuigen en verschillen in de aard en de kontekst van de werkzaamheden waarbij ze werden gebruikt, hebben ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld. Daarnaast kan het niet worden uitgesloten dat één van de varianten de opvolger is van een andere, maar dit geldt zeker niet voor *alle* varianten. Het naast elkaar bestaan van verschillende volken in een klein gebied gedurende tienduizenden jaren tenslotte, lijkt om de eerder genoemde (en vele andere) redenen erg onwaarschijnlijk.

(Wordt vervolgd)

NOTEN

(8) De term **"assemblage"** (of "vondstgroep") wordt gebruikt voor een aantal vondsten van de zelfde vindplaats (bijvoorbeeld alle vondsten uit één bepaalde geologische laag). Zo vormen de verschillende sites (site A, site B, enzovoorts) in de Belvédère-groeve te Maastricht bijvoorbeeld elk een assemblage.
Met een **"industrie"** wordt bedoeld: een kenmerkende kombinatie van artefakttypen die twee of meer assemblages met elkaar gemeen hebben. Voorbeelden: de diverse onderverdelingen van het Acheuléen.
Onder een archeologische **"traditie"** wordt verstaan: een groep industrieën die zodanige overeenkomsten vertonen in hun artefaktvormen, dat wordt verondersteld dat de makers ervan er de zelfde technologischde ideeën en praktijken op na hielden en daarom tot één volk behoorden. Voorbeelden: Moustérien, Magdalénien, Federmesser-kultuur.

(9) Vroeger werd deze periode aangeduid met de term "Eolithikum" (eos = dageraad, lithos = steen) en de desbetreffende stenen met **"eolieten".** Het gebruik van beide begrippen is echter problematisch. Enerzijds kunnen we het gebruik van dergelijke onbewerkte stenen nooit bewijzen. Anderzijds kunnen stenen waarvan wél kan worden vastgesteld dat het artefakten (= door mensachtigen vervaardigde stukken) betreft *geen* eolieten zijn, omdat het kenmerk van eolieten nu juist is dat ze *niet* zijn bewerkt.

(10) Een ander probleem is dat veel stukken niet te dateren zijn, omdat ze **aan de oppervlakte** zijn **gevonden.** In plaats van welles-nietes-spelletjes te spelen over het al dan niet artificiële karakter van deze vondsten en over de datering ervan, is het zinvoller om op zoek te gaan naar artefakten in hun oorspronkelijke **geologische kontekst.** Als we in een bepaalde geologische laag stukken zouden aantreffen van een steensoort die daar van nature niet voorkomt, kunnen we — zelfs bij onbewerkte stenen (*"manuports"*)! — met een gerust hart aannemen dat deze daar door mensen naar toe zijn gebracht. Zulke situaties zijn echter uiterst zeldzaam. In de meeste gevallen worden stenen gevonden in lagen waar ze ook van nature kunnen voorkomen. Informatie over de geologische kontekst alleen is dan niet voldoende; ook informatie over de **archeologische kontekst** van de stenen is dan noodzakelijk om uitspraken te kunnen doen over het eventuele artificiële karakter van de vondsten. Associatie van de stenen met menselijke skeletresten, of met faunaresten en houtskool bijvoorbeeld, kan ons hierover meer duidelijkheid verschaffen.

(11) Naast Clactonien- en Acheuléen-industrieën worden er in het Europese **Vroeg- en Midden-Paleolithikum** nog diverse andere industrieën onderscheiden, die geen vuistbijlen bevatten — en dus niet tot het Acheuléen behoren —, maar anderzijds verschillen van het Clactonien door de "minder primitieve" en sterker gestandaardiseerde werktuigvormen. Het is echter de vraag of deze indelingen — die door de archeologen van vroeger vaak werden beschouwd als doel op zich — een goede basis vormen voor het verkrijgen van inzicht in het *gedrag* van de prehistorische mens.

(12) Binnen het **Acheuléen** werden er verschillende industrieën onderscheiden, die onderling onder meer zouden verschillen in het percentage vuistbijlen dat ze bevatten. Deze onderverdeling bleek niet te handhaven; het perc entage vuistbijlen in een assemblage bleek namelijk vaak te variëren als gevolg van verschillen in de selektiviteit van de stenenverzamelaars!; in oude kollekties komen vaak zeer hoge percentages vuistbijlen voor, omdat men andere artefakten gewoon niet herkende, of omdat men ze niet de moeite van het meenemen waard vond.
Verder speelden ook verschillen in de snelheid en de aard van de sedimentatie een rol. Sites in gebieden met hoge sedimentatiesnelheden werden — nadat ze door de prehistorische mens werden verlaten — snel afgedekt. Per vierkante meter sediment vinden we hier daarom minder artefakten (en dus ook minder vuistbijlen) dan in assemblages van vergelijkbare sites in gebieden waar heel geringe sedimentatiesnelheden heersten (zie bijvoorbeeld Binford 1987). Daar komt nog bij dat sites die door de archeologen nog ongeveer worden aangetroffen zoals men ze vroeger heeft achtergelaten (en dat is vaak het geval in fijnkorrelige rivier-en lösss-afzettingen) relatief minder vuistbijlen bevatten dan vindplaatsen in grof grind-afzettingen, die vaak de bij elkaar gespoelde resten vormen van meerdere sites. Dit komt omdat vuistbijlen tussen al dat grind makkelijker te herkennen en terug te vinden zijn dan de kleinere werktuigen en de onbewerkte afslagen.

(13) Omdat van gelijktijdige sites in het zelfde gebied de ene soms wél produkten bevat, die gemaakt zijn met behulp van de Levallois-techniek en de andere helemaal niet, zou de ene site behoren tot het **Midden-Paleolithikum,** terwijl de andere thuis zou horen in het Vroeg-Paleolithikum. Het voorkomen van de Levallois-techniek op zich is dus geen goede maatstaf voor het onderscheiden van verschillende evolutionaire stadia. In verband hiermee worden Midden-Paleolithische assemblages tegenwoordig door veel onderzoekers gedefinieerd als: "assemblages die voor het overgrote deel bestaan uit **sterk gestandaardiseerde afslagen en werktuigen op afslag,** meestal vervaardigd met behulp van de Levalloistechniek".

(14) Het **"Moustérien"** wordt ook wel chronologisch gedefinieerd (met name door Zuidfranse onderzoekers), waarbij het Moustérien de zelfde tijdspanne beslaat als het (dan eveneens chronologisch gedefinieerde) Midden-Paleolithikum (zie noot 4). De oudere Moustérien-vindplaatsen worden in dat geval aangeduid met "Pre-" of "Proto-Moustérien".

(15) Men kan zich afvragen waarom de verschillende assemblagetypen van het **Laat-Paleolithikum wel** algemeen worden opgevat als **verschillende "kulturen"** (dat wil zeggen als het produkt van verschillende volkeren) en de verschillende assemblagetypen van het **"Moustérien niet.** Het patroon tijdens het Moustérien verschilt echter duidelijk met dat in het Laat-Paleolithikum. (1) Op de eerste plaats komen de verschillende Moustérien-varianten **tegelijkertijd** voor; in het Laat-Paleolithikum daarentegen komen de verschillende industrieën in grote lijnen **na elkaar** voor, hoewel er meestal wel sprake is van enige overlap in tijd tussen twee opeenvolgende kulturen. (2) Op de tweede plaats zijn er in de loop der tijd geen duidelijke veranderingen in de werktuigtypen van het Moustérin te konstateren. In het Laat-Paleolithikum zien we daarentegen een snelle opeenvolging van verschillende (steen-)industrieën, die zich van elkaar onderscheiden door een verschil in de werktuig*typen,* in plaats van door verschillende percentages van de *zelfde* werktuigtypen, zoals in het Midden-Paleolithikum het geval was. Zoals in de geologie wordt gesproken van "gidsfossielen", kunnen we, als we het hebben over het Laat-Paleolithikum, spreken van **"gidsartefakten"**: voorwerpen die kenmerkend zijn voor een bepaalde periode en een bepaald gebied. De verschillende Laat-Paleolithische industrieën verschillen van elkaar in de preciese vorm van hetzelfde funktionele werktuigtype. Zo heeft het Gravettien bijvoorbeeld Font Robert-spitsen en het Solutréen laurierbladspitsen. We hebben dus te maken met verschillende soorten spitsen, die — ondanks verschillen in hun vorm — beiden geschikt zijn als pijlbewapening. (3) Op de derde plaats bestaan er tussen het Moustérien en het Laat-Paleolithikum belangrijke verschillen in de grootte van het gebied waarover de werktuigtypen voorkomen. In het Moustérien komen over zeer grote afstanden dezelfde werktuigtypen voor, niet alleen in grote delen van Europa, maar ook in Afrika en Zuidwest-Azië. In het Laat-Paleolithikum hebben de verschilende tradities een veel geringere ruimtelijke verspreiding. De meesten beslaan slechts een beperkt deel van Europa.

LITERATUUR

Beuker, J.R. 1983. *Vakmanschap in vuursteen; de vervaardiging en het gebruik van vuurstenen werktuigen in de prehistorie.* Assen: Drents Museum (In dit museum voor ca. *f* 20,— te koop; zeer de moeite waard).

Binford, L.R. 1973 *). *Interassemblage variability — the Mousterian and the "functional" argument.*
— *1977* *). *Forty-seven trips: a case study in the character of archaeological formation processes.*
— 1978 *). *Dimensional analysis of behavior and site structure: learning from an Eskimo hunting stand.*
— 1979 *). *Organisation and formation processes: looking at curated technologies.*
— 1980 *). *Willow smoke and dog's tails: hunter-gatherer settlement systems and archaeological site formation processes.*
— 1982 *). *The archaeology of place.*
— 1983. *Working at Archaeology.* New York: Academic Press. (ISBN 0 12 100060 5) **(De met een * gemerkte artikelen staan hierin.)** (In het Duits vertaald als *"Die Vorzeit war ganz anders; Methoden und Ergebnisse der neuen Archäologie".* München 1984; deze vertaling ligt af en toe voor enkele tientjes bij boekhandel "de Slegte".)
— 1986. *Isolating the transition to cultural adaptations: an organisational approach.* Paper presented to the Advanced Seminar on "The origins of human adaptions", School of American Research, Santa Fe, New Mexico. (Over de overgang van Midden- naar Laat-Paleolithikum.)
— 1987. Searching for camps and missing the evidence?: another look at the Lower Paleolithic. In: O. Soffer (ed) *The Pleistocene Old World; regional perspectives.* New York: Plenum Press, 17-31. (ISBN 0 306 42438 X) (Over de processen die een rol spelen bij het tot stand komen van archeologische "sites".)

Bordes, F. 1973. On the chronology and contemporaneity of different palaeolithic cultures in France. In: A.C. Renfrew (ed) *The explanation of culture change: models in prehistory.* London: Duckworth, 217-227.
— 1988. *Typologie du Paléolithique Ancien et Moyen.* Paris: Presses du CNRS. (Aldaar te bestellen). (ISBN 2 87682 005 6) (ca. *f* 45,—; dit is een volledige versie van het standaardwerk van Bordes uit 1961, gedrukt in verkleind formaat.)

Bosinski, G. 1983. (tweede druk) *Eiszeitjäger im Neuwieder Becken: Archäologie des Eiszeitalters am Mittelrhein.* Koblenz: Landesamt für Denkmalpflege Rheinland-Pfalz.
— 1985. *Der Neandertaler und seine Zeit.* Köln: Rheinland Verlag.

Brézillon, M. 1977. *La Dénomination des objects de pierre taillée. Materiaux pour un vocabulaire des préhistoriens de langue française.* Paris. (Rijk geïllustreerd typologisch naslagwerk met aandacht voor de hele steentijd.)

Champion, T.C. / C.S. Gamble / S. Shennan / A. Whittle. 1984 *Prehistoric Europe.* London: Academic Press.

Dennell, R. 1983 *European economic prehistory; a new approach.* London: Academic Press.

Dibble, H.L. 1987 Reduction sequences in the manufacture of Mousterian implements of France. In: O. Soffer (ed) *The Pleistocene Old World; regional perspectives.* New York, 33-45. (ISBN 0 306 42438 X).

Franssen, C.H.J. / A.M. Wouters 1979 Monografie over het Oud-Paleolithicum in Nederlandse stuwwallen I. *Archeologische Berichten* 6, 5-141.
— 1981 Het Oud-Paleolithicum in de Nederlandse stuwwallen II: Midden-Aucheuléen. *Archeologische Berichten* 9, 6-90.

Gamble, C.S. 1986 *The palaeolithic settlement of Europe,* Cambridge: Cambridge University Press. (ISBN 0 521 28764 2).

Jelinek, J. 1974 *De grote encyclopedie van de mens in de oertijd.* Haarlem: Uitgeversmij. Holland. (ISBN 90 251 0225 5). (Zeer omvangrijk, rijk geïllustreerd naslagwerk,dat qua tekst wel hopeloos verouderd is.)

Leguebe, A. / D. Cahen (eds). 1986 *Ten tijde van de Spy-mens; onze voorouders, de Neandertalers.* Brussel: Gemeentekrediet. (Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen).

Lumley, H. de (ed). 1981 *Les premiers habitants de l'Europe, 1 500 000 — 100 000 ans.* Paris: Laboratoire de Préhistoire de Musée de l'Homme.

Mania, D. / Dietzel, A. 1980 *Begegnung mit dem Urmenschen.* Hanau: Verlag Werner Dausien. (Over de Vroeg-Paleolithische vindplaats te Bilzingsleben in Oost-Duitsland; in verhaalvorm geschreven, dus erg goed leesbaar en erg informatief. Vaak bij een antikwariaat te koop.)

Noten, F. van 1981 Werktuigen. In:*De evolutie van de mens; de speurtocht naar onbekende schakels.* Maastricht: Centrale Uitgeverij en Adviesbureau B.V. (Natuur en Techniek), 82-87. (ISBN 90 70157 19 5).

Ohel, M.Y. 1979 The Clactonien: an independent complex or an integral part of the Acheulean?, *Current Anthropology* 20/4, 685-726.

Roebroeks, W. 1989 *From find scatters to early hominid behaviour: a study of Middle Palaeolithic riverside settlements at Maastricht-Belvédère (The Netherlands).* Dissertatie, Leiden. (Ook als Analecta Praehistorica Leidensia 21 (1988).

Soffer, O. (ed). 1987 *The Pleistocene Old World; regional perspectives.* New York: Plenum Press. (ISBN 0 306 42438 X) (ca. *f* 100,—) (Erg interessante verzameling van zowel theoretische en methodologische artikelen [bijvoorbeeld over de vraag hoe archeologische "sites" tot stand komen], als regionale overzichten van het hele Paleolithikum, niet alleen in Europa, maar ook in Azië en Australië).

Stapert, D. 1984 De oude steentijd in Nederland. In: R. Borman / G. Willemsen / D. Stapert (eds) *De ijstijden in de Nederlanden.* Zutphen: Terra, 41-63.
— 1987 A progress report on the Rhenen Industry (Central Netherlands) and its stratigraphical context. *Palaeohistoria* 29, 219-243. (Een goed en aktueel overzicht van het stuwwallenonderzoek.)

Vermeersch, P.M. / F.L. van Noten 1977 Proeve van een Nederlandstalige terminologie voor prehistorische stenen artefakten, *Acta Archaeologica Lovaniensia,* 14/16, 59-64.

Wymer, J.J. 1982 *The Palaeolithic Age.* London: Croom Helm.

Drs. Frank Timmermans
Instituut voor Prehistorie
Leiden.

LIMBURGSE ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN TERUG NAAR LIMBURG.

De provinciaal archeoloog voor Limburg van de ROB (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek), drs. H. Stoepker, heeft overeenstemming bereikt met de Universiteiten van Amsterdam, Leiden en Groningen over een spoedige terugkeer van archeologische vondsten uit Limburg, welke nu nog bij deze instellingen berusten. Het gaat o.a. om vondsten uit Geleen, Gennep, Weert, Neer, Rijckholt, Sweikhuizen, Maastricht en Baexem.
De meeste vondsten zijn gedaan bij opgravingen in de laatste 25 jaar. Er zijn echter ook prehistorische voorwerpen bij uit de vuursteenmijnen van Rijckholt, welke al in de jaren twintig gevonden zijn en welke sinsdien in Groningen hebben gelegen. Ook de vondsten die nu nog in de magzijnen van de ROB te Amersfoort liggen, keren spoedig naar Limburg terug. Hierbij gaat het o.a. om complexen uit Maasbracht, Susteren, Gennep, Nieuwenhagen en Voerendaal. Verder is te verwachten dat vondsten, gedaan bij bouwhistorisch onderzoek van kastelen, die nu nog bij de Technische Universiteit van Delft (afdeling Bouwkunde) berusten, eveneens op korte termijn terugkeren.
Het overleg met de universiteiten leverde geen problemen op. Men was het er volkomen mee eens dat het materiaal naar Limburg terug moest.

De vondsten worden gedeponeerd in het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten te Maastricht. De terugkeer van de vondsten heeft als consequentie dat het depot meer dan twee keer zo groot wordt, terwijl op langere termijn een verviervoudiging verwacht wordt. Het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten is gehuisvest in het Bonnefantenmuseum. Op grond van de nieuwe Monumentenwet worden de vondsten eigendom van het depot, oftewel van de provincie Limburg. In het depot staan de vondsten ter beschikking voor studiedoeleinden en voor bruikleen aan musea. Het is de bedoeling — indien er personeel voor het beheer van het depot beschikbaar is — dat de vondsten zoveel mogelijk geëxposeerd worden. Hetzij in het Bonnefantenmuseum te Maastricht, hetzij in de plaatselijke of regionale musea. Ook is het mogelijk voor gemeenten die niet over een eigen museum beschikken, om vondsten tijdelijk of blijvend te exposeren in een beveiligde vitrine in de hal van het gemeentehuis.

De terugkeer van de archeologische vondsten is mogelijk geworden dankzij een subsidie van *f* 100.000,00 welke het provinciebestuur in 1989 ter beschikking heeft gesteld voor de zogenaamde 'inhaaloperatie provinciaal depot voor bodemvondsten'. Deze inhaaloperatie wordt in 1990 afgerond. De bedoeling van de operatie was om het bestaande depot te ordenen, aangezien hier zo'n achterstand was dat het depot niet meer voor studie- en expositiedoeleinden gebruikt kon worden. De achterstand was ontstaan omdat er geen full-time depotbeheerder is. De provincie Limburg verkeert hier in een achterstandsituatie vergeleken met de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland, waar een assistent van de provinciaal archeoloog als depotbeheerder aangesteld is. De provinciaal archeoloog van Limburg, die deze taak nu naast vele andere moet verrichten, kan er niet meer dan een halve dag in de maand voor vrij maken.

Dankzij de provinciale subsidie kon in 1989 en 1990 een depotbeheerder als assistent van de provinciaal archeoloog in tijdelijke dienst worden aangetrokken. In samenwerking met mevr. drs. M. de Grooth, conservator archeologie van het Bonnefantenmuseum, werd de administratie van de Provinciaal Depot voor Bodemvondsten geautomatiseerd.
Tijdens de ordening van het depot door de assistent werd duidelijk hoeveel materiaal er nog buiten de provincie lag, waarna door de provinciaal archeoloog met de betrokken universiteiten kontakt gezocht werd.
Tevens werd de inhaaloperatie uitgebreid naar de magazijnen van de ROB, waartoe een tweede assistent werd aangesteld.
In 1990 zal in het kader van de inhaaloperatie geïnventariseerd worden hoeveel archeologisceh vondsten, welke eigendom zijn van het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, elders in Limburg berusten. Hierbij wordt gedacht aan musea, oudheidkamers en gemeentehuizen. Het is niet direkt de bedoeling deze terug te halen. Wel zal gekeken worden naar de staat waarin ze zich bevinden, of ze voldoende beveiligd zijn, terwijl zonodig bruikleencontracten zullen worden afgesloten.

Aangezien het archeologisch onderzoek in Limburg (Nederlands rijkste provincie in archeologisch opzicht) voortdurend toeneemt, moet ook na de terugkeer van de vondsten van elders met een sterke groei van het provinciaal depot rekening worden gehouden. Met de opgravende instellingen worden afspraken gemaakt opdat de vondsten zo snel mogelijk na de opgraving naar het Provincaal Depot voor Bodemvondsten worden overgebracht. Voor het probleem van het beheer van het depot is echter voorlopig nog geen oplossing in zicht.

H. Stoepker.

OPGRAVINGEN PIETERSHEEM LANAKEN 1989, EEN OVERZICHT.

De werkzaamheden van dit jaar.

— de zone ten noorden van de "kapel" is volledig opgegraven.
— er werd een prospectiesleuf dwars over het terrein gegraven.
— de eerste verdieping van de poorttoren werd volledig archeologisch onderzocht.
— de aanzet van de opgraving aan de overzijde van het "corps de logis", waar de eigenlijke woonvertrekken of residentie wordt verwacht.
— restauratiewerken:
  - 4/5 van de weermuurresten werd ontdaan van plantengroei.
  - versteviging en afscherming van 2 muurdelen.
  - aanzet van de overkapping van het opgegraven gedeelte.

Conclusies.

1. Benoorden de kapel werden twee bouwsels gedetermineerd als deel uitmakend van de oude burcht van het Shellkeep-type, daterend uit de 2e helft 12e eeuw. De kelder onder de kapel behoort gedeeltelijk tot de bestaande kelder van een oud-romaans rechthoekig gebouw, opgetrokken in carboonzandsteen. Iets verder ligt een rechthoekige citerne, opgetrokken in dezelfde steen.
Waarschijnlijk reeds in de 13e eeuw werden de burchtgebouwen uitgebreid met een vierkante aanbouw in maaskeien en mergel aan voormeld 12e eeuws gebouw. Hiervoor is de deuropening met scharnierpin, een boogopening (onder de kapel) en 1 lichtnis een aanwijzing. Iets verder noordwaarts, boven de citerne, werd een groot vierkant gebouw geconstrueerd met 3 middelpijlers, een in de muurdikte uitgespaarde muurkast en 2 lichtnissen. Terreinwerken uit deze eeuw vernielden de toegang en één der hoeken. Deze burcht werd de prooi der vlammen bij de vernieling, in 1378, door Luikse en Tongerse troepen. De ontmanteling gebeurde grondig, getuige de tot de kern afgebroken weermuren, waarbij enkel de gelijkvloerse poortdoorgang overeind bleef.

2. In het 1e kwart van de 15e eeuw werd het geheel als residentieel slot weer opgebouwd. Hierbij werd de hele noordzijde van de burchtresten afgebroken. Uit deze periode stamt de zgn. kapel en de funderingszuilen van een eerste grote ruimte, overwelfd, aan de grachtzijde,afgeschermd door een meter dikke keermuur. De aanzet van een aanpalend gebouw met een vloer uit leistenen platen, verstevigt de hoop alle kasteelmuren, tenminste in grondplan op fundament te zullen terugvinden. Palend aan de "kapel" vonden we reeds vorig jaar de in opbouw achtergelaten muren van een gotische ruimte met de aanzet van kruisribgewelven. Boven de romaanse poortdoorgang vonden we genoeg resten om de eerste verdieping, tenminste op papier volledig te reconstrueren. Bewaard bleven de toegang, een schouw, de zes eerste treden van de in de muurdikte uitgespaarde trap naar de tweede verdieping en de plaats van de 4 ramen.
In het puin lagen, nog netjes in volgorde, de elementen van het ingestorte kruisribgewelf. Zoals de vloer op het eerste met baksteen bekleed was, lagen op

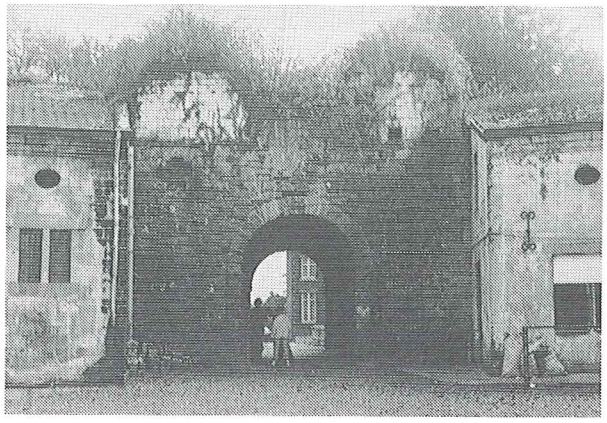

1. Poorttoren met wilde plantengroei.

de tweede verdieping gebakken tegels van 17 × 17 × 3. Gezien ook de aanzet van het gewelf gesitueerd is, kan men zich, mede aan de hand van de prent van Remacle Leloup, een beeld vormen van deze riante 15de eeuwse kasteeltoren.

3. Aan de zuidzijde werden reeds 2 binnenruimten blootgelegd van wat het corps-de-logis zou kunnen zijn van het slot. Ook hier hardstenen vloerniveau's en de basis van een haard.
Volgend jaar zal deze zone het kerngebied van het onderzoek worden, samen met de grachtkant. Ook de kapelbasis kan nu aan een grondig onderzoek onderworpen worden.

4. De jongeren hebben tegelijk een reuzeninspanning geleverd ter herwaardering van de ruïne zelf. Zowat 4/5 van de oneigenlijke plantengroei werd verwijderd, twee muurdelen werden met een volgens historisch recept geprepareerde kalkmortel geconsolideerd.
Intussen nadert de voorlopige constructie, opgetrokken ter bescherming van voorbije jaren opgegraven muurresten, haar voltooiing. Dit is een realisatie van Ir. architect Stef Binst en de monumentenwacht van de Prov. Dienst van het Kunstpatrimonium. Bedoeling is nu de muren technisch ter conservering te onderzoeken en ook te experimenteren voor een educatieve aanleg voor de bezoekers, oponieuw in samenwerking tussen de VZW Jeugd en Kultureel Erfgoed en de Prov. Dienst van het Kunstpatrimonium.

Tony Waegeman.

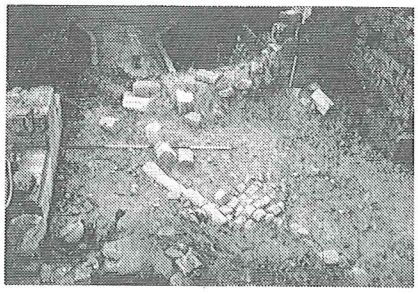

2. Bij het ontruimen gevonden kruisribelementen van de overwelving 1e verdieping poorttoren.

VIJFTIEN JAAR ARCHEOLOGISCHE VERENIGING LIMBURG.

Vijfentwintig jaar georganiseerde Limburgse amateur-archeologen.

Op 15 maart 1975 werd de Archeologische Vereniging Limburg opgericht. We staan dus voor het derde lustrum als sectie van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Maar de kern voor een organisatie van amateur-archeologen ligt in de Archeologische Werkgemeenschap Limburg, die op 10 mei 1963 werd opgericht en na bijna tien jaar te hebben bestaan de activiteiten beëindigde.
Veel leden van onze vereniging waren indertijd bij de A.W.L. aangesloten, een groepering die zeer actief was en zondermeer als voorloper van de A.V.L. kan worden beschouwd.
Vandaar dat wij bij ons derde lustrum ook aandacht schenken aan het wel en wee van de A.W.L. Immers met het bestaan hiervan kunnen we terugzien op bijna 25 jaar georganiseerde activiteiten van Limburgse amateur-archeologen.
Opmerkelijk is dat zich bij het oprichten van de A.V.L. in 1975 geen problemen voordeden om als sectie binnen het L.G.O.G. te functioneren. Dit in tegenstelling tot de A.W.L. die, na een aantal besprekingen met het bestuur van het L.G.O.G. besloot een zelfstandige koers te varen.
Een beknopt relaas, voor uitbreiding vatbaar, volgt hieronder.

1962.

In de kring van Limburgse amateur-archeologen heerste onvrede over de gang van zaken op hun gebied. Publikatiemogelijkheden over vondsten hadden zij niet, de archeologische sectie in het Bonnefantenmuseum was, evenals het gebouw zelf, aan een zware renovatie toe terwijl tevens een gebrek was aan wetenschappelijke begeleiding van de amateurs in de provincie.

Uitgaande van deze manco's vond een groep van deze amateurs elkaar, met als kern de gemeente Hoensbroek en ging tot actie over. In oktober gingen brieven uit naar diverse instanties met het verzoek tot financiële- en materiële hulp voor het opzetten van een archeologische tentoonstelling en bij voldoende belangstelling een archeologischestudievereniging op te richten. In een brief aan de Historische Kring Land van Herle werd aangekondigd over deze studievereniging t.z.t. met het bestuur van het L.G.O.G. te overleggen [1]. Namens het L.G.O.G. wordt op 20 dec. medegedeeld dat het Alg. Bestuur van mening is dat het initiatief een aangelegenheid is van de kring Heerlen en het L.G.O.G. geen termen kan vinden voor een bijdrage. Men dient zich tot drs. L. v. Hommerich te wenden.

1963. Wie waren wij?

In maart 1963 vond in de Kath. Openbare Bibliotheek te Hoensbroek [2] een tentoonstelling plaats onder de titel "Wie waren wij"? Naast inzendingen van musea, o.a. Tongeren, Asselt, Wijchen, Utrecht en Maastricht (Nat. Hist. Gen.) hadden ruim veertig amateurs uit de provincie vondsten beschikbaar gesteld. Dhr. A. Bruyn R.O.B. had de wetenschappelijke supervisie in handen.
De grote belangstelling die deze tentoonstelling trok was voor de organisatoren voldoende aanleiding om verder te werken aan het oorspronkelijke plan. In een brief d.d. 29 april werd adhesie gevraagd voor het oprichten van een vereniging voor amateur-archeologen, met als doel het bevorderen en toepassen van de archeologie in deze provincie op wetenschappelijke basis De ondertekenaars waren: F.H. v.d. Brink; J.Th. Daemen; W.M. Felder; J.A. Hermens; B. Kruysen; W.J. v. Riel; K.C. Roos en A.R. Schokker.
De adhesie met deze uitnodiging was ruim voldoende om op 10 mei in hotel de Zwaan te Sittard, een oprichtingsvergadering te houden. Staande de vergadering werd opgericht de Archeologische Werkgemeenschap Limburg, A.W.L., met als Dagel. Bestuur dhrn. W.J. van Riel (voorz.), J.Th. Daemen (secr.) en F. v.d. Brink (penningm.) en als leden dhrn. A. Schokker, J. Hermens, W. Felder en B. Kruysen.
De contributie bedroeg *f* 5,— per jaar en in juni verscheen Mededelingenblad 1, dat maandelijks verscheen als dubbelzijdig gestencild vel. Tevens werden snel een aantal lezingen georganiseerd en boden de lopende opgravingen in de provincie voldoende aanbod voor excursies.
Tijdens de oprichtingsvergadering vond een discussie plaats over de mogelijke contacten met het L.G.O.G. en werd kritiek geleverd op de archeologische activiteiten van het Genootschap gedurende de laatste jaren.
Interessant is te lezen hoeveel commotie deze oprichting met zich meebracht. In het archief L.G.O.G. bevindt zich een krantenknipsel [3] dat beide partijen aan het woord laat. Voorzitter v. Riel meent dat thans de activiteiten van het eerbiedwaardig genootschap op het gebied van oudheidkunde in onze provincie niet meer toereikend zijn. Leden van het L.G.O.G. bestuur verklaren dat men reeds ongeveer anderhalf jaar bezig is binnen het Genootschap een sectie archeologie in het leven te roepen. Pater Munsters vindt het voorbarig een aparte vereniging op te richten, gezien de vergevorderde reorganisatieplannen binnen het genootschap, waarin het oprichten van aparte secties is voorzien. Na aldus in het openbaar stoom te hebben afgeblazen, is het tijd voor onderhandelen.
Op 15 mei stelt het A.W.L. bestuur het L.G.O.G. op de hoogte van de oprichting en verzoekt, aansluitend op het doel van het genootschap: de amateur- en vakarcheologie in Limburg krachtig te bevorderen, concrete voorstellen naar voren te brengen aangaande het openen van wederzijdse gedachtenwisselingen over wegen en middelen die tot dit doel konden voeren.
Voor de vastgestelde bespreking op 24 juni vraagt het A.W.L. bestuur concrete feiten te noemen over de wijze waarop het genootschap sinds 1958 de beoefening van archeologie en prehistorie in Limburg heeft bevorderd. Dit ter bestrijding van mogelijke misvattingen onder de leden van de A.W.L.
Op de bespreking te Sittard waren namens het genootschap aanwezig dhrn. Mr. J.J. v. Wessem, Prof.

Dr. J.J.M. Timmers, Pater A. Munsters, A. Berenschot en A. Simonis, terwijl het D.B. de A.W.L. vertegenwoordigde.
Uit de notulen, die volgens afspraak zouden worden gemaakt door dhr. Berenschot samen met dhr. Daemen (hetgeen niet gebeurde), lijken de L.G.O.G. leden voornamelijk aan het woord, die kennelijk de A.W.L. gedachtengang niet willen begrijpen.
Tot de kern van de zaak, wat heeft L.G.O.G. gedaan, komt het niet. Wel een lange opsomming van de tegenslagen met het verbouwen van het museum, geldgebrek, gebrek aan mankracht, weinig contact met universiteiten en de plannen organisatorisch de structuur te veranderen.
Opmerkelijk is de opstelling van Pater Munsters. In de bespreking te Sittard ageert hij fel tegen het oprichten van de A.W.L., maar op 2 juli stuurt hij de secretaris L.G.O.G. een memorandum waarin hij opmerkt dat het klachtenverhaal over museum, mankracht, geld gebrek al tien jaar wordt verteld, zonder resultaat. Hij wijst op het doeltreffend optreden van de A.W.L. dat ruime steun ondervindt van universiteiten buiten, en diverse instanties binnen Limburg.
Voorzitter van Wessem besluit dat memo slechts aan enkele bestuursleden toe te zenden.
Terzijde dient opgemerkt dat binnen het L.G.O.G. nogal wat verdeeldheid bestaat i.v.m. statutenwijzigingen, hetgeen het de bestuurders niet makkelijk maakt. (4)
Na een hint van de A.W.L. te wachten tot het L.G.O.G. de tijd rijp acht voor het hervatten van een gesprek (14-11-63), volgt een bespreking te Heerlen. Hieraan nemen deel Mr. K. Janssen de Limpens, nieuwe voorzitter L.G.O.G. en drs. L. v. Hommerich en Ir. R. v. Riel met dhr. F. v.d. Brink. Uit deze bespreking kwam naar voren dat het de bedoeling was in de nieuwe structuur van het genootschap plaats te scheppen voor wetenschappelijke secties en dat nagenoeg vaststond, dat daarbij ook een archeologische sectie zou zijn. Namens de A.W.L. werd beklemtoond pas na intensief overleg in deze een beslissing te nemen.

1964.

Op de eerste jaarvergadering, 14-2-64, werden statuten en huishoudelijk reglement goedgekeurd en de contributie vastgesteld op *f* 7,50, het aantal leden bedroeg 89 en waren in het verslagjaar 5 lezingen en 4 excursies gehouden. Tevens waren goede contacten gelegd met de Arch. Werkgem. West-Nederland. Een goede start, waarbij het contact met de leden werd onderhouden via maandelijkse mededelingenbladen en een jaaroverzicht.
Tijdens deze jaarvergadering werd het bestuur gemachtigd, tezijnertijd, een Koninklijke Goedkeuring aan te vragen, als de financiële positie dat zou toelaten.
Drs. v. Hommerich meldt zijn voorzitter: is deze rechtsbasis voor een toekomstige sectie in ons genootschap gewenst? en constateert tevens dat Pater Munsters de Stichting Archeologisch Reservaat Stein heeft opgericht.
Tijdens de algemene ledenvergadering L.G.O.G. op 4 april 1964 te Sittard melden de notulen o.a.: Er zullen grote en kleine secties zijn. Alles is mogelijk, mits geen botsingen kunnen komen met de reglementen van het genootschap.
Op een vraag van dhr. W. Hendriks naar de relatie met de A.W.L., zegt de voorzitter in deze bepaald pessimistisch te zijn. Dhr. v. Banning betreurt dit niet, hij acht differentiatie een tijdverschijnsel en de belangstelling ligt volgens hem ver van die van het genootschap.
Pater Janssen stelt dat met name de archeologische belangstelling in de naam van het genootschap tot uitdrukking wordt gebracht.
Ook dhr. A. Corten bepleit toenadering. Deze actieve groep zou een welkome sectie zijn in het genootschap.
Voorzitter is in zijn enthousiasme iets matiger, maar zegt toe het overleg opnieuw gaande te houden.
Persoonlijke mededelingen bereiken het bestuur A.V.L. over ongemotiveerde uitlatingen tijdens bovengenoemde jaarvergadering. Voorzitter zou hebben gezegd: met de A.W.L. valt niet te praten omdat zij onredelijke eisen stelt. In een schrijven (14-4-64) wordt de L.G.O.G. voorzitter verweten in de bijeenkomst te Heerlen niet geluisterd te hebben en na zijn zegje te hebben gedaan de bespreking te verlaten. A.W.L. wil uitsluitend vergaderen op agenda en de notulen mogen pas worden vrijgegeven na goedkeuring van beide zijden.
In juli stelt L.G.O.G. een gesprek voor in september en vraagt de A.W.L. een memorandum op te stellen als punt van uitgang voor het overleg.
Hierop antwoordt A.W.L. (3-8-64) dat het niet op hun weg ligt voorstellen te formuleren.
Einde van de contacten.

Constante groei en ondergang.

De A.W.L. groeide voorspoedig en bereikt in 1968 met 166 leden haar hoogtepunt. In dat jaar vertrok voorzitter v. Riel naar elders en werd zijn plaats ingenomen door dhr. A. Schokker (penningmeester). Het bleek moeilijk uit het ledenbestand nieuwe bestuursleden aan te trekken. Dit probleem blijft bestaan tot het eind jaar 1973, wanneer enkele bestuursleden aan blijven na hun reglementair verstreken termijn.
Eind 1972 nl. dient dhr. Schokker, op medisch advies, zijn bestuurstaak neer te leggen. Secretaris dhr. Daemen moest een jaar eerder zijn taak neerleggen wegens drukke werkzaamheden. De penningmeester nam zijn taak voorlopig over. Dhrn. Hermens en Kruysen zijn statutair niet meer herkiesbaar.
Tijdens de algemene ledenvergadering op 21 nov. 1972 te Sittard, waarin de noodzakelijke aanvulling van het bestuur geen resultaat oplevert, komt de opheffing van de A.W.L. aan de orde, maar kon reglementair niet worden voltrokken.
Dat gebeurde op de buitengewone ledenvergadering van 8 februari 1973 te Roermond, ruim drie maanden voor het mogelijke tienjarig bestaan. Een bloeiende vereniging ging ten onder aan gebrek aan bestuurscandidaten, terwijl een belangrijk aantal leden het onderlinge contact wilde bewaren.
Vooruitziende, was het bestuur van mening dat iedere nieuwe vorm van activiteit het snelst van de grond kon komen via de bestaande organisaties: L.G.O.G. en de Arch. Werkgem. Nederland waren daartoe bereid.

EEN NIEUWE STARTPOGING.

Het voorspel.

Op 9 november 1973 verzocht het Provinciaal bestuur aan de Culturele Raad Limburg te onderzoeken of, en zo ja welke, stappen ondernomen zouden moeten worden teneinde te voorzien in de leemte, ontstaan door de opheffing van de Archeologische Werkgemeenschap Limburg.
Bij gelegenheid van de tentoonstelling "Romeins glas in Limburg" in het Bonnefantenmuseum te Maastricht, werd op 9 november 1973 een Limburgse Archeologendag gehouden. Doel van deze dag was, na het opheffen van de A.W.L., de behoefte te peilen aan regelmatig contact bij de Limburgse amateur-archeologen. Gezien de opdracht aan de Cult. Raad Limburg een nuttige inventarisatie.
De opkomst was groot, het resultaat positief, de aanzet voorzichtig.
Ter vergadering werd voorgesteld regelmatig, minimaal eenmaal per jaar, op wisselende plaatsen in de provincie, een halve of een hele dag te besteden ten behoeve van de amateur-archeologen. Niet met het doel een vervanging te bieden voor de A.W.L., maar een basis te leggen van waaruit hernieuwde verenigingsactiviteiten door amateur-archeologen zelf konden worden opgezet.
De basis diende te worden gelegd door de provinciale archeoloog, die als neutraal persoon tussen de belangengroepen L.G.O.G. en Archeol. Werkgemeenschap Nederland kon fungeren.
Het voorstel werd in principe met enthousiasme ontvangen.
Door Drs. J. Smeets werden de mogelijkheden toegelicht voor toetreding tot het L.G.O.G. Drs. G. Verwers deed dit voor de A.W.N.
Het voorstel van dhr. W. Felder, een lijst van personen op te stellen die lokale kernen konden vormen voor contact met de provinciale archeoloog werd aangenomen. Verder werd besloten:[1].

1 De prov. archeoloog maakt van iedere bijeenkomst een verslag.
2 Op de deelemerslijst worden de contactpersonen aangegeven.
3 In oktober 1974 de volgende archeologendag te houden.
4 Verslag en deelnemerslijst aan alle aanwezigen toezenden.

Als voorloper voor de komende archeologische dag werden een tiental personen uit de provincie uitgenodigd door dhrn. J. Jamar en J. Storms, voor een bespreking op 24 aug. 1974 te Roermond. Doel: te overleggen over een eventueel nieuwe opzet voor de amateur-archeologie in Limburg, uitgaande van het oprichten van een sectie archeologie binnen het L.G.O.G., hetgeen organisatorisch de minste problemen zou opleveren.
Conclusies:

1 de nieuwe organisatie moet een regionale indeling hebben, vanwege de onderlinge contacten.
2. er moet een administratief apparaat zijn, niet gevormd door een aantal bestuurders, maar door een betaalde werkkracht.
3. indien beide voorwaarden vervuld kunnen worden binnen een bestaande organisatie, verdient dit de voorkeur boven het oprichten van een nieuwe vereniging.

De tweede Limburgse Archeologendag vindt plaats op 19 oktober 1974 in het Raadhuis te Heerlen, met ruim 130 aanwezigen.
Prof. G.L.L. van Trigt namens de Culturele Raad Limburg en Drs. J.T.J. Jamar namens het L.G.O.G. houden inleidingen met betrekking tot de gewenste organisatievorm. Tijdens de discussie blijkt snel dat een nieuwe organisatievorm gewenst is, ingedeeld in Limburg noord, midden en zuid. Aansluiting bij een bestaande organisatie ligt voor de hand. Drs. Bloemers vindt het onjuist, staande de vergadering een beslissing te nemen aangezien vele personen die van grote waarde zijn voor de nieuwe organisatie, niet aanwezig kunnen zijn.
Er wordt een werkcomité van **tijdelijk** karakter ingesteld, met als taak een enquête te houden om te peilen hoe men denkt over de organisatievorm en bij welke bestaande vereniging men zich wenst aan te sluiten.
De conclusies uit de enquête zullen worden gerapporteerd op de volgende bijeenkomst, waar een definitief besluit zal worden genomen.
Het werkcomité wordt gevormd door dhrn. P.W. Frederiks (arts), F.C. Kraayenhagen en C. Roos.
In samenwerking met de C.R.L. wordt een uitvoerig enquêteformulier opgesteld, met bijlagen betreffende doelstellingen en aspecten van organisatie.
In december 1974 gaat dit pakket naar een groot aantal adressen. Uit de 125 terugontvangen formulieren spreken zich 75 personen uit voor een sectie L.G.O.G. ; 21 voor een afdeling A.W.N.; 4 voor een zelfstandige vereniging/stichting; 8 hebben geen voorkeur.

De A.V.L. opgericht.

De oprichtingsvergadering vindt plaats op 15 maart 1975 in de Stadsschouwburg te Sittard.
Nadat dhr. Frederiks een gedetailleerd beeld heeft geschetst van de enquête gegevens en stelt voor over te gaan tot de oprichting van een "Archeologische Vereniging Limburg, sectie van het L.G.O.G. De vergadering gaat bij acclamatie accoord, waarna Drs. M.K.J. Smeets, vice-voorzitter van het L.G.O.G. dat dit genootschap besloten heeft tot oprichting van een "sectie archeologie" en dat de A.V.L. als zodanig beschouwd kan worden.
Als voorlopig bestuur wordt gekozen:
F.C. Kraayenhagen - voorzitter.
Drs. J.T.J. Jamar - secr./penningm.
Drs. C.J.M. Houben - regio noord.
J.A. Knoors - regio midden.
A. Kessels - regio zuid.
De contributie wordt vastgesteld op *f* 25,—.

In de ledenvergadering van 6 juli 1974 wordt dhr. Jamar vice-voorzitter en mevr. M. Bouwkamp wordt gekozen als secretaresse-penningmeesteresse.

F. Engelen (wordt vervolgd).

NOTEN

1. De correspondentie bevindt zich in map 8-4-20 van het archief L.G.O.G. Dit niet geïnventariseerde archief is opgeslagen in het Rijksarchief te Maastricht. Dank zij de medewerking van dr. G. Venner slaagde de zoekactie.
2. Drs. J.T.J. Jamar vermeld abusievelijk dat deze tentoonstelling plaats vond in kasteel Hoensbroek. Zie "Archelogie en Limburg, 1863-1988", in Publications 1989, pag. 209.
3. Krantenknipsel zonder datum en naam krant. (map 8-4-20).
4. P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen. "Ruim een eeuw geschiedbeoefening met betrekking tot de Nederlandse provincie Limburg" in Publications 1989, pag. 89-82.
5. Verslag Drs. J.H.F. Bloemers d.d. 5-2-74.

DE GEMEENTE LANDGRAAF EN DE POTTENBAKKERSOVENS

De gemeente Landgraaf, een samenvoeging van de vroegere gemeenten Nieuwenhagen, Schaesberg en Ubach over Worms (inclusief Rimburg in 1887), ontstond in 1982. Een conglomeraat dat op archeologisch gebied nogal wat te bieden heeft. In het huidige **Ubach over Worms** o.a. een Romeinse vicus, Groenstraat middeleeuwse pottenbakkersovens, Abdissenbosch prehistorie.
Nieuwenhagen met Romeinse en middeleeuwse vondsten en een vuursteenatelier in Nieuwenhagerheide.
Schaesberg met een aantal pottenbakkersovens en Romeins bij Strijthagen.
De nieuwe gemeente ontleent de naam aan de dubbele ringwal met droge greppel. Deze landgraaf met een lengte van rond 27 km, inclusief het gedeelte op Duits grondgebied, doorsnijdt het grondgebied van de drie voormalige gemeenten en is op een groot aantal plaatsen nog duidelijk zichtbaar. Op de vroegere grens tussen Nieuwenhagen en Schaesberg is een deel van de landgraaf tot archeologisch monument verklaard.
Binnen het gebied van de landgraaf zijn restanten van een aantal culturen uit het verleden aangetroffen, waarbij het aantal grafurnen in de duizenden lopen. Tevens werden binnen de gemeente meer dan vijftien middeleeuwse pottenbakkersovens aangetroffen.

De nieuwe gemeente had behoefte aan een centrumgebied, met een raadhuis, politiebureau, winkelcentrum en woningen. Bij het grondverzet voor deze bouwaktiviteiten werden door de auteur van dit verslag twee plaatsen met vroegere pottenbakkers aktiviteiten ontdekt.

Oven 1.
Het restant van deze oven werd op 12-2-87 ontdekt bij het uitschachten van grond voor de bouw van een complex van 49 woningen rondom een binnenplein. Doordat tegelijk met het uitschachten de opvulling met "stol" plaats vond, moest snel gehandeld worden. De uitvoerder stond toe dat een kort onderzoek kon plaats vinden.
De oven van het liggende type was ongeveer noord-zuid gericht en lag op een diepte van 0.70 m beneden het maaiveld.(Peil 163,80 m). De diameter oost-west bedroeg 1.70 m. De ovenwand bestond uit een oranjekleurige kleilaag van ± 8 cm dik, waarvan de binnenwand ± 2 cm gesinterd was. Aan de voorzijde liep de ovenwand niet geheel symetrisch naar binnen, om vervolgens weer naar buiten te draaien, waardoor een open hals ontstond. Het ovencomplex scheen zich in noorderlijke richting voort te zetten, gezien de oranjekleurige grond en de aardewerkscherven. Aan de buitenzijde van de oven werd, op 20 cm van de wand en 10 cm dieper dan het vrijgekomen vlak, een koepelvormige verhoging waargenomen.
De oven wordt gedateerd in het derde kwart van de 12e eeuw.

Oven 2.
De restanten van het tweede ovencomplex, op 20 m afstand van oven 1, kwamen vrij op 18-3-87. Dit complex was veel groter en besloeg globaal 5 × 4 m en was gelegen op 0,90 m beneden het maaiveld.
Een proefsleuf aan de noord-west zijde legde een opening naar het inwendige van de oven vrij. Ook hier bevond zich aan de binnenzijde een verhoging.
De omvang van het ovencomplex, slechte weersomstandigheden, gebrek aan mankracht en minimale hulp van de verantwoordelijke instanties, vormden de hinderplalen om een duidelijk beeld van het geheel te verkrijgen.
Ondanks de funderingsleuven van 50 cm breedte, is niet het gehele ovencomplex vergraven, maar de voortschrijdende bouwwerkzaamheden geven geen mogelijkheid voor een verder onderzoek.
Oven 2 stamt uit dezelfde periode als oven 1.
Gezien de opgravingen van de ovens in de Groenstraat, valt aan te nemen dat de beide nieuwe vondsten behoren tot een complex van meerdere ovens.

W.L. Beckers - Landgraaf, 10-11-89.

Romeins votiefbeeld?

Midden vorig jaar werd door een viertal jongens in het bos in Rimburg een blok steen van rond 42 × 22 × 16 cm gevonden. De voorzijde toont een schaars gekleede atletische gestalte, met de rechterhand steunend op een pilaar. Vervaardigd uit Nievelsteiner zandsteen en voorzien van een rode kleur, doet de voorstelling in eerste instantie denken aan een Romeinse votiefsteen. Meer zekerheid kan pas worden verkregen na het onderzoek van Drs. T. Panhuysen te Maastricht.

JAARVERSLAG 1989 ARCHEOLOGISCHE VERENIGING LIMBURG

Bestuur:
Naast regelmatig contact tussen voorzitter, secretaris en penningmeester, vergaderde het bestuur vier maal. Een van deze vergaderingen werd bijgewoond door de provinciaal archeoloog.
Tijdens de bestuursvergadering van 30 augustus traden 4 nieuwe leden toe, dhrn. Dijkman, Eggen, Prakken en de Warrimont. Dhr. Jean Prakken was bereid het voorzitterschap op zich te nemen, terwijl Dhr. H. Eggen zich als redactiemedewerker beschikbaar stelde.
Op de ledenvergadering dd. 13 november te Heerlen werden deze mutaties goedgekeurd. Tevens werden herkozen: Mevr. Verheggen, Dhrn. Engelen en Luys.

De **bestuurssamenstelling** is nu als volgt:
Dagelijks bestuur:
Dhr. J.M.Prakken, voorzitter; Mevr. E.W.M. Verheggen-Crousen, secretaris; Mevr. H. Hermans-Kallen, ledenadministratie en bibliotheek; Dhr. G. Smeets, penningmeester; Dhr. F. Engelen, eindredacteur A.I.L. en Dhr. H.J. Eggen, redactiemedewerker.
Algemeen bestuur:
Dhrn. W. Dijkman, Maastricht; P. Hermans, Nederweert; M. Heijmans, Weert; C. Houben, Roermond; T. Lupak, Roermond; W. Luys, Reuver; J.P. de Warrimont, Geulle.

Lezingen:
16 jan. Horst. Jagers en landbouwers in het Maasdal, door Drs. L. Verhart.
26 jan. Maaseik. Archeologisch Maaseik, door Drs. H. Heymans, Maaseik.
12 feb. Weert. Het dal van de Tungelroysebeek, door Dr. J. v. Mourik.
20 feb. Venlo. De Romeinse weg Xanten-Heerlen, door Drs. H. Putker.
10 apr. Roermond. De verguld-zilveren sierschijf van Helden, door Drs. M. de Grooth.
2 mei Heerlen. Idem.
31 okt. Valkenburg. Limburg in de Middeleeuwen, door Drs. H. Stoepker.
6 nov. Horst. Doorsneden land, door Ir. A. Bruekers.
13 nov. Venlo. Gebruik van plaatselijke grondstoffen in Noord-Limburg door de eeuwen heen, door Ing. F. Engelen.
14 nov. Heerlen. Thermen en badgebruiken in de Romeinse tijd, door Drs. J. Jamar.
10 dec. Venlo. Dertig jaar kastelenonderzoek in noord-Limburg, door Prof. Dr. J. Renaud. Samen met Goltziusmuseum.
13 dec. Posterholt. Het restaureren van metalen, door dhr. J. Kempkens, met Heemk. Ver. Roerstreek.
14 dec. Maastricht. Recent oudheidkundig onderzoek in Tongeren, door Dr. A. Vanderhoeven. Met Ex Oriente Lux.
22 dec. Weert. De gevolgen van een kanaalverbreding, door Ir. A. Bruekers.

De lezingen werden georganiseerd in samenwerking met de plaatselijke kring L.G.O.G. (indien niet anders vermeld).
Een respectabel aantal lezingen, dat onze financiële mogelijkheden nogal heeft belast.

Jubileum 125 jaar geschied- en oudheidkundig genootschap
In het kader van dit jubileum organiseerde onze vereniging, samen met de kring Sittard en een aantal Heemkunde Verenigingen de tentoonstelling "Ambacht en Beroep" in Museum Den Tempel te Sittard (mei-juni). Deze expositie werd voorafgegaan door een lezing "Ambacht en Beroep" door prof. dr. S. Tops op 17 maart.
Op 22 april vond onder de titel "Archeologie Actueel" in de Oranjerie te Roermond en drukbezochte Limburgse Archeologendag plaats, annex archeologische markt, die een groot succes was, niet alleen door de ruime opkomst, maar ook door de inhoud van een aantal lezingen, de strakke organisatie en de variatie van de markt.
Een goede samenwerking tussen A.V.L., R.O.B. en C.R.L.

Archeologie in Limburg
Het tijdschrift verscheen weer vier maal, waarvan de uitgaven 39 en 42 ieder vier pagina's meer telden. Het aanbod van copie was goed en gevarieerd. De actie om in Belgisch Limburg medewerking te verkrijgen werd versterkt. Dhr. Guido Creemers, provinciaal archeoloog te Tongeren zegde medewerking toe. De vrije verkoop van het tijdschrift was bevredigend.

Leden aantal:
Het aantal leden schommelde rond de 400, waarvan de helft tevens lid was van het L.G.O.G.

Bibliotheek
De aanwas van archeologische publikaties bleef op een goed peil. Jammer genoeg is onze bibliotheek in Museum Den Tempel te Sittard op een moeilijk toegankelijke plaats opgeborgen. Hierin is voorlopig geen verbetering te verwachten, aangezien het geplande nieuwe onderkomen niet voor eind 1991 beschikbaar is. Vandaar dat het bestuur naar een andere lokatie elders in de provincie uitkijkt.

Het bestuur was vertegenwoordigd bij de volgende activiteiten:

21 jan. Limburgse correspondententendag R.O.B. te Arcen.
22 jan. Opening tentoonstelling "Boshoverheide", Tiendschuur Weert.
2 feb. Promotie Dr. W. Roebroeks, Rijksuniversiteit Leiden.
9 mrt. Uitreiken rapport "Gemeentelijke Monumentenzorg Limburg" Maastricht.
8 apr. Voorjaarsvergadering L.G.O.G. te Horn.
8 juni Uitreiken Jaarboek Heemk. Vereniging Maas en Swalmdal te Reuver.
21 juni Sluitingsbijeenkomst Jubileum L.G.O.G., Kasteel Limbricht.
30 juni Opening tentoonstelling "Thermen en badgebruiken in de Romeinse tijd" in het Gallo-Romeins Museum te Tongeren.
1 juli Opening tentoonstelling "Eeuwige rust, vereeuwigd leven. Gallo-Romeinse grafheuvels in de Haspengouw" in het Thermenmuseum Heerlen.
8 sept. Veertig Jaar Sociaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht.
9 en 10 sept. Infodagen Schouwburg Sittard, met Heemk. Ver. de Lemborgh.
13 sept. Uitreiken Routefolders: 19e eeuwse architectuur in Limburg, te Hasselt (B.).
7 okt. Najaarsvergadering L.G.O.G. te Schimmert.
13 okt. Uitreiken boek "Geleen door de eeuwen heen" Gemeentehuis Geleen.
25 okt. Interlimburgse Monumentendag te Tongeren.
31 okt. Begeleidingscommissie provinciaal archeoloog, Gouvernement Maastricht.
4 nov. Limburgse correspondententendag R.O.B. te Vaals.
1 dec. Opening kantoor Stichting Kunst en Cultuur Limburg te Maastricht.
Opening tentoonstelling "Weggegooid en teruggevonden" Goltziusmuseum te Venlo.
8 dec. Bestuursvergadering Stichting Belvédère te Maastricht.

Tevens werden een aantal opgravingen in de beide Limburgen bezocht en bij diverse leden collecties bekeken.

PUBLIKATIES

Berichten R.O.B.
Begin 1990 verschenen twee dikke delen uit de serie Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, jaargang 37, 1987, 402 pag.
Inhoud deel 1:
Janneke Buurman, A Middle Bronze Age Corn-Stack at Twisk, Province of North Holland.
R.M. van Heeringen, The Iron Age in the Western Netherlands, II: Site Catalogue and Pottery Description, sheet 1.
P. Vons, A Second-Century Roman Hoard of Corroded Denarii from Uitgeest, Provence of North Holland.
J.H. van der Werff, Roman Amphoras at "de Horden" (Wijk bij Duurstede).
W.J.H. Verwers, North Brabant in Roman and Early-Medieval Times, IV:The Merovingian Cemeteries.
B. Groenewoud, Deventer-Kloosterlanden: Pottery and Settlement Traces from the Merovingian Period.
H.F. Hamerow, Anglo-Saxon Settlement Pottery and Spatial Development at Mucking, Essex.
Hemmy Clevis, Nijmegen: Investigations into the Historical Topography and Development of the Lower Town between 1300 and 1500.
H.M. Zijlstra-Zweens, The Sword of the Voorst: A Baselard?
Inhoud deel II:
Kaarten bij de artikelen van v. Heeringen, Verwers en Clevis met legenda.

Overdrukken R.O.B.
339. Stadtkernforschung in den Niederlanden — einen Bilanz, door H. Sarfaty.
340. Ziel und Aufgaben der archäologischen Stadtforschung in den Niederlanden, door H. Sarfaty.
341. Archeologische kroniek van Holland over 1987.
1 Noord-Holland, door P.J.Woltering.
2 Zuid-Holland, door D.P. Hallewas.
342. A tropical surprise in a Dutch early medieval well, door L.I. Kooistra en W.A.M. Hessing.
343. Genetische Siedlungsforschung in den Niederlanden mit besonderer Berücksichtigung der ländlichen Siedlungsarchäologie im ersten Jahrtausend n. Chr., door W.A. van Es.
344. An officer or a gentleman? A Late-Roman weapon-grave from a villa at Voerendaal (N.L.), door W.J.H. Willems.
345. Monumentenwet, door R.H.J.Klok.

In de grond gevonden.

Deze 72 pagina's tellende gids geeft archeologische achtergrondinformatie bij de afdeling archeologie van het Bonnefantenmuseum en is een herziene bewerking van de brochure uit 1978. Samengesteld door M. de Grooth en T. Quik, ruim voorzien van afbeeldingen, zelfs in kleur op de omslag, worden bodemvondsten uit de hele provincie Limburg getoond in een thematisch-chronologische presentatie. Prijs *f* 15,—.

LIMBURGENSIA.
Archeologische kroniek voor de beide Limburgen.

Archeologische vondst bij Venray.

Nabij het tracé van de geplande Rijksweg 73 van Boxmeer naar Venlo zijn in de omgeving van Venray over een afstand van bijna twintig kilometer belangrijke archeologische ontdekkingen gedaan. Medewerkers van de Amsterdamse stichting Regionaal Archeologisch Archiverings Project (RAAP) hebben resten van een nederzetting van vóór het begin van de jaartelling ontdekt.
Deze nederzetting is eeuwen later door een stuifzandpakket met een dikte van zeven meter bedekt. Ook werden twee historische woonplaatsen gevonden uit de brons- en ijzertijd.

Romeinse villa Kaalheide.

Van Pasen tot november is op zaterdagen de Romeinse villa te Kaalheide te bezichtigen tussen 10.00 en 17.00 uur.
Op andere dagen op afspraak, 045-41 12 38, H. Thissen, Kapelweg 9, Kerkrade.

Infodagen archeologie 1990.

In het Gallo-Romeins Museum te Tongeren worden twee info-dagen gehouden.
14.00 uur Zaterdag 24 maart houdt Dr. Els Cornelissen een dia-lezing met als titel: De eerste landbouwer aan de zuidelijke Jeker. (ca. 5300-4900 v. Chr.). Het onderzoek van een viertal bandceramische sites, met als meest spectaculaire ontdekking het graf van Darion, een lijkbegraving met o.a. acht armbanden uit Schist.
15.30 uur Lezing door Dr. Marc Lodewijckx over: Archeologisch onderzoek in Oost-Brabant, o.a. Bandceramiek, Romeinse villa, Frankisch grafveld uit de streek Tienen - St. Truiden - Landen.
Na afloop mogelijkheid tot determineren.

Zaterdag 31 maart.
14.00 uur Nederzettingsonderzoek te Wynegem en in de streek van Antwerpen, door Guido Cuyt. IJzertijd nederzetting, Romeins heiligdom en 12e eeuwse nederzetting.
15.30 uur Het Wessemerdijk project, archeologisch onderzoek in de streek van Weert, door ons lid Alfons Bruekers, betreffende de vondsten bij de kanaalverbreding.
Na afloop determinatie mogelijk.

Inschrijven, telefonisch of schriftelijk t/m 16 maart bij prov. arch. Guido Creemers, Prov. Gallo-Romeins Museum, Kielenstraat 15 3700 Tongeren, tel. 012/ 23.39.14. Kosten 200 Bfrs. incl. koffie en informatie bulletin.

Romeins in Roermond.

In september-november 1989 hebben leden van de H.V.R. en Rura aan de Maasnielderweg te Roermond twintig crematiegraven uit de Romeinse tijd blootgelegd. Hieronder enkele graven met bijgaven, o.a. een glazen schaal met offergaven en een flesje. Een ander graf bevatte een askist, terwijl ook een dubbelgraf met een bronzen flesje werd ontdekt.
In een hoger deel van van het terrein waren de graven verstoord.
Een voorchristelijk bronzen Romeinse munt en een potscherf met Kerbschnitt versiering uit de late Bronstijd toonden zeer vroege activiteiten aan.
Op de lezing d.d. 2 april wordt een en ander nader toegelicht.

Merovingisch grafveld te Gennep.

De voorgenomen bouw op een terrein te Ven-Zelderheide bij Gennep, waar eerder een grafveld was ontdekt, maakte een noodopgraving noodzakelijk. Aangezien het grafveld dicht onder de oppervlakte lag en men bang was voor schatgravers, was de R.O.B. genoodzaakt het hele grafveld op te graven met zo weinig mogelijk ruchtbaarheid.
In totaal zijn 76 graven ontdekt uit de periode 550-750 n. Chr. Vooral de combinatie van een paardengraf en de eigenaar ervan, vormde een bijzondere vondst.
De meeste doden waren niet in kisten, maar in naast elkaar liggende kuilen begraven. Tot de bijgaven behoorden gouden en zilveren munten, bronzen ringen en gespen, kralen van barnsteen en veelkleurig glas, ijzeren pijlpunten, een lanspunt en aardewerk. Ook een gouden hanger, een zilveren broche met vijf rode halfedelstenen kwamen tevoorschijn. tevens werden gouden draadjes uit inmiddels vergane kledingstukken aangetroffen.

Sittard, onderzoek naar Wüsttung.

Op 2 april gaat aan de oostzijde van Sittard een R.O.B. onderzoek van start naar de aanwezigheid van een laat-middeleeuws gehucht bij Lahrhof.

TENTOONSTELLINGEN

Amsterdam:	De Etrusken, Allard Pierson Museum, t/m 25 april.
Den Bosch:	In Buscodicus (Kunst uit de Bourgondische tijd), Noord Brabants Museum, t/m 30 april.
Nijmegen:	Schatkamer van Gelderse oudheden, Prov. Museum G.M. Kam, t/m 6 mei.
Venlo:	Weggegooid en teruggevonden, Goltziusmuseum, t/m 18 maart.
Brussel:	Paaseiland, een raadsel?, Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis, t/m 29 april.